

İran ve Suudi Arabistan İlişkilerindeki Çatışma Dinamikleri: Bölgesel Güç Mücadelesinin Kimlik Perspektifinden İncelenmesi

Conflict Dynamics in Iran and Saudi Arabia Relations: Examining the Regional Power Struggle from the Perspective of Identity

Gökhan ÇAPAR^{1,*} Engin KOÇ²

¹Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, 36100, Merkez/KARS

²Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 16310, Yıldırım /BURSA

Özet

Bu araştırma makalesinin amacı, İran ve Suudi Arabistan ilişkileri örneğiyle dış politika tutum ve eylemlerini kimlik açısından değerlendirmektir. Bu çerçevede çalışmamız, Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişkileri ve dolayısıyla birbirlerine yönelik politik tutumları kimliksel farklılıkların şekillendirdiği, bunun da aralarında kaçınılmaz bir bölgesel mücadeleye yol açtığı varsayımına dayanmaktadır. Bu açıdan varsayımımızı desteklemek için öncelikle kuramsal çerçeveye ele alınmıştır. Ardından bu aktörler arasındaki çatışma dinamikleri ve bunların bölgesel etkileri, bir vaka çalışması olarak ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu olay çalışması, İran ve Suudi Arabistan'ın bölgesel mücadelelerinde inançsal farklılıklarını kullanarak birbirlerine karşı üstünlük elde etmeye çalıştığını ileri sürmektedir. Çünkü İran ve Suudi Arabistan toplumlarının etnik ve mezhepsel açıdan karmaşık yapıları, devletlerini siyasi coğrafya kaygıları açısından etkilemektedir. Bu çerçevede bölgesel güç mücadelesi yürüten İran ve Suudi Arabistan'ın ilişkilerindeki çatışma dinamikleri, kimliksel nedenlerle açıklanmıştır. Buna göre onların birbiriyle çatışan inançsal kimliklerini dış politika tercihlerine yansımaları, birbirlerini tehdit olarak algılamalarına yol açmaktadır. Bu algı hem aralarındaki bölgesel güç mücadelesinin içeriğini ve çatışma dinamiklerini hem de kimin vekil ve bölge dışı müttefik olup olmayacağını da somutlaştırmıştır. Nitel araştırma yöntemleriyle yazılan bu çalışmada, uluslararası ilişkiler disiplinine katkıda bulunabilmek amacıyla özgün bir dış politika tanımı yapılmıştır. Bu tanım çerçevesinde çalışmanın içeriği tarihsel ve betimleyici bakış açısıyla ele alınmıştır. Ardından güncel sorunlar da dikkate alınarak kimlik perspektifinden Suudi Arabistan ve İran'ın dış politika tutumlarının geleceğine ilişkin sonuçlar ortaya konulmuştur.

Abstract

The purpose of this research article is to evaluate foreign policy attitudes and actions in terms of identity with the example of Iran and Saudi Arabia relations. In this context, our study is based on the assumption that the relations between Saudi Arabia and Iran, and therefore the political attitudes towards each other, are shaped by the identity differences, and this leads to an inevitable regional struggle between them. In this respect, first of all, the theoretical framework is discussed to support our hypothesis. Then, the conflict dynamics between these actors and their regional effects are presented as a case study. This study argues that Iran and Saudi Arabia are trying to gain superiority over each other by using their religious differences in these struggles. Because the ethnic and sectarian complex structures of Iranian and Saudi Arabian societies affect their states in terms of political geography concerns. So, the conflict dynamics in the relations of these states struggling for regional power are based on identity reasons. Accordingly, reflecting their conflicting religious identities to their foreign policy preferences causes them to perceive each other as a threat. This perception has embodied both the content and conflict dynamics of the regional power struggle between them, as well as who will be a proxy and non-regional ally or not. In this study based on qualitative research methods, a foreign policy definition was originally made in order to contribute to the discipline of international relations. Starting from this definition, the content of the study is discussed from a historical and descriptive point of view. Then, taking into account the current problems, the results are presented on the future of the foreign policy attitudes of these actors from the perspective of identity.

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Başvuru: 04.03.2022
Düzeltilme: 05.08.2022
Kabul: 07.09.2022

Keywords

İran
Saudi Arabia
Foreign policy
Identity
Shiism
Wahhabism
Regional power
struggle

Anahtar Kelimeler

İran
Suudi Arabistan
Dış politika
Kimlik
Şiilik
Vehhabilik
Bölgesel güç
mücadelesi

1. GİRİŞ

Bölgesel güç mücadeleleri, diğer tüm sosyal çatışmalarda olduğu üzere öncelikle politik bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle, güç mücadelelerinin özünü anlayabilmek için politika kavramının işleyiş mantığı dikkate alınmalıdır. Politika, çıkarlar çerçevesinde diğer aktör(ler) üzerinde “etki” ve “kontrol” oluşturma amacıyla yürütülen bir faaliyettir (Dahl, 1957). Politikanın bu etki ve kontrol yönü göz önünde tutulduğunda, bu çalışmanın etki ve nüfuz mücadelesine ilişkin kimliksel yönlerini göstermek için bir dış politika tanımı ortaya koymak mümkündür. Buna göre dış politika, bir devletin algıladığı çıkarlar doğrultusunda diğer uluslararası aktörün veya aktörlerin tutum ve davranışlarını etkilemek ya da yönlendirmek amacıyla aldığı kararların uygulanması sürecidir. Bu sürecin içine, bir devletin ilişkilerinde ön plana çıkardığı kimliği çerçevesinde algılanan çıkarlara göre anlam kazanan kararlar, tutumlar ve uygulamalar girmektedir. Burada o devletin ideolojik (liberal, sosyalist, seküler...), dini (İslami, Hıristiyan...), etnik (Sırp, Arap, Fars...), mezhepsel (Şii, Sünni, Katolik...), coğrafi (bölgesel lider ülke, dünya gücü, evrensel monarşi...) vb. temalarla sahiplendiği kimliklerden hangisini ön plana çıkardığına göre çıkar ve tehdit algısı anlam kazanmaktadır. Onun diğer aktörlerle ilişkilerinin seyri ve alacağı dış politika kararlarının içeriği de bu anlam çerçevesinde şekillenmektedir.

Bu makalede yapmış olduğumuz dış politika tanımdaki çıkar kavramı, rasyonalist görüşlerden tamamen farklı bir kuramsal bakış açısıyla, yani sabit ve verili olmaktan uzak bir anlayışla ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle o, İnşacılık kuramından hareketle çıkarın kimlik algısına dayalı olarak oluşturulduğu görüşüne dayanmaktadır (Wendt, 1992; Weldes, 1999). Dolayısıyla çalışmamızda, İran ve Suudi Arabistan arasındaki çatışmaya yol açan çıkar algılarının kimlik açısından inançsal farklılıklara dayalı olarak anlamlandırıldığı ileri sürülmektedir.

Yapmış olduğumuz dış politika tanımında geçen “diğer” (other) kelimesi, her zaman için bir kimliksel farklılığa, hatta ötekiliğe işaret etmektedir. Bu makalede dış politika, İnşacılık kuramından yola çıkarak kimlik temelinde yürütülen ve şekillenen bir faaliyet olarak görülmektedir. Wendt’ten (1999) hareketle kimliğin sosyal bir inşa sürecinde oluştuğu dikkate alındığında aktörlerin tutumlarının farklı olan ve bizden olan kaygısıyla değişeceği açıktır. Bir başka ifadeyle aktörlerin farklılıklarına dayalı olarak algıladıkları tehditler çerçevesinde aralarındaki bölgesel mücadeleler kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu noktada Suudi Arabistan ve İran, kimliğe dayalı bir ötekileştirme çerçevesinde birbirlerini rakip ya da düşman olarak algılamaktadır. Bu durum özelde Körfez, genelde ise Ortadoğu coğrafyalarında kaçınılmaz bir güç mücadelesiyle sonuçlanmaktadır.

Yapmış olduğumuz bu dış politika tanımına bakıldığında zaman Suudi Arabistan ve İran’ın almış olduğu siyasal kararlarda birbirlerini kendi çıkarlarına göre etkileme, hatta değiştirme amacının bulunduğu görülmektedir. Bu çerçevede bu aktörlerin arasındaki bölgesel mücadele, revizyonist arzuların kaynaklı olarak bu etkileme amaçlarının en uç noktasını oluşturmakta ve genel olarak birbirlerine kendi nüfuzlarını kabul ettirme çabasına dayanmaktadır. Buradan hareketle İran ve Suudi Arabistan’ın

bölgesel mücadelelerinde inançsal farklılıklarını kullanarak üstünlük elde etmeye çalıştıkları varsayılmaktadır.

Wagner (2002) ve Weigert'ten (1983) hareketle kimliğin “sosyolojik psikoloji” çerçevesinde ortaya çıkıp şekillendiği ve dolayısıyla “benliğin” oluştuğu gerçeği dikkate alındığında, İran ve Suudi Arabistan liderlerinin neden dış politika kararlarında mezhepsel veya inançsal yönden toplumsal endişelerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira öteki algısının bu aktörlerin birbirleri hakkında korkuyu artırması, dış politika yaklaşımlarını etkileyerek bölgesel güç mücadelelerini şekillendirmektedir. Hem İran hem de Suudi Arabistan karar alıcıları, kendi toplumsal dinamikleri çerçevesinde algıladıkları çıkar ve tehdit değerlendirmeleri çerçevesinde bölgesel güç mücadelesi yürütmektedir.

Kimlik kavramının sosyolojik bir içeriğe sahip olduğu dikkate alındığında Suudi Arabistan ile İran arasındaki bölgesel mücadelede ve dış politika kararlarında inançsal farklılığın korkulara ve güvensizliğe yol açtığı görülmektedir. Mezhep kimliği açısından bu devletlerin sosyolojik psikolojisinden kaynaklanan endişeleri dış politikalarını şekillendirmektedir. Bunlar arasında kendi ülkelerine Şiilik veya Vehhabilik gibi öteki görülen farklı inanç esaslarının ihraç edileceği ve böylece diğerinin Ortadoğu'da üstünlük kuracağı düşünceleri yer almaktadır. Fakat Wendt (2003) tarafından ele alınan bir “dünya devletinin” ortaya çıkamayacağı gerçeğinin nedensel temelleri dikkate alındığında, Körfez'de böylesi bir bölge devletinin olamayacağını ve bu iki aktör arasındaki mücadelenin var oldukları sürece kalıcılığını anlamak mümkündür.

Diğer yandan Wendt (1992), “Anarşi devletlerin yapmış olduğu şeydir” cümlesiyle güç mücadelelerinin ve dolayısıyla anarşinin aslında bir sosyal bir inşa sürecinde anlam kazandığını söylemektedir. Öyle ki, rasyonalizmden farklı olarak çıkarların da kimliğe göre değişken bir içerikle şekillendiği görülmektedir. Sosyal açıdan ortaya çıkan uluslararası yapıdaki anarşi, tek başına “bir boş kap” iken onun anlam kazanması, aktörler arası etkileşimle mümkün olmaktadır (Wendt, 1999). Bu noktada etkileşimin doğuracağı kimlik algısı, tehdidin kim olduğunu da belirleyerek anarşi durumuna bir anlam katacak ve aralarındaki çatışmanın dinamiklerini somutlaştıracaktır. Burada ele aldığımız durum çalışmasında görüldüğü üzere aktörler arasındaki mezhepsel veya inançsal farklılıkların kendi dış politika kararlarına yansımaları, aralarındaki çatışma dinamiklerinin artmasına ve bölgesel mücadelenin boyutunun şiddetlenmesine yol açmaktadır. Wendt'in de “güç politikalarının sosyal bir inşa” aracılığıyla yürütüldüğünü vurgulaması, bölgesel mücadelelerde algının rolünü ortaya koymaktadır.

Bu aktörler arasındaki öteki algısının ideolojik temellerini 656 Cemel Vakası ve 657 Sıffin Savaşı gibi İslam tarihinde ayrılıklara yol açan bir dizi olaylara kadar götürmek mümkündür. Onların birbirlerine ilişkin günümüzdeki algılarının şekillenmesinde ise Şiilik mezhebi kadar Vehhabilik inancı da rol oynamıştır. Vehhabilik'teki mezar ve türbe ziyaretlerinin dinden çıkaracağı anlayışı yer almaktadır. 1806 yılında Suud bin Abdülaziz ile başlayan mezar ve türbelerin yıkılması geleneği 1926'da Abdülaziz bin Suud tarafından sürdürülmüştür. Şiiler açısından kutsal sayılan mezarların da

yıkılmasıyla sonuçlanan gelişmeler, Vehhabiler ile Şiiler arasındaki gerilimlerin günümüze kadar sürmesine yol açmıştır. Bu açıdan Vehhabilik ve Şiilik, Suudi Arabistan ile İran toplumları arasındaki ötekileşme yoluyla kimliksel varlık kazanmaya ve diğerinin kim olduğunu tanımlamaya imkân veren farklılıklardır. Çapar (2020, s.46) tarafından kimlik perspektifi dikkate alınarak yapılan siyaset tanımı, bu aktörler arasındaki karşılıklı kimliksel varlık kazanmanın siyasal yönünü açıklamaktadır: “Siyaset, aktörlerin kendi kimlikleri ve onu şekillendiren kültürleri açısından tanımladıkları çıkarlarına göre arzuladıkları sonuçlara ulaşmak amacıyla yürüttükleri etkileme çabaları ve eylemleridir”.

2. İLİŞKİLERİN TARİHSEL ÇERÇEVESİ

Temmuz 1929’da Hicaz ve Necid Krallığı’yla İran arasında imzalanan Dostluk Andlaşması, hem İran’ın hem de 1932 yılında ortaya çıkacak olan Suudi Arabistan’ın birbirlerini diplomatik olarak tanımalarının temelini oluşturmuştur. Bu iki aktörün kısa bir süre içerisinde ikili ilişkileri yürütme konusunda olumlu adımlar atması, Suudi ve Pehlevi hanedanlıkları arasında karşılıklı ziyaretlerin gerçekleşmesini sağlamıştır (Altorai,2012, s.99). 1929 yılında resmi açıdan başlayan ilişkileri güçlendirmek için İran ve Suudi Arabistan arasında 1953’te Ticaret Anlaşması, 1969’da Arap ve Fars Adaları Anlaşması, 1978 yılında Tarafsız Alanların Barışçıl Şekilde Paylaşımı Anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca İran ve Suudi Arabistan, uzun bir süre Mısır, Yemen, Umman, Irak ve Lübnan’da ortaya çıkan birçok olay ve gelişmelerde ortak çıkarlara dayalı paralel politikalar izlemişlerdir (Hadzikadunic, 2019, s.1).

Soğuk Savaş konjonktüründe İran ve Suudi Arabistan’a ABD tarafından yapılan askerî, ekonomik ve siyasi yardımlar sayesinde bu iki devlet, bölgede giderek güçlenmeye başlamıştır. İsrail’in 1948 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte İran, bu devletle son derece önemli ilişkiler yürüten bir aktör olmuştur. Arap ve İslam dünyasının uzun zaman dikkatini çeken bu ilişkiler, o dönemde Suudi Arabistan tarafından da çok hoş karşılanmamıştır. Bununla birlikte Tahran ve Riyad’ın ABD öncülüğünde müttefik olması nedeniyle Suudi Arabistan, İran’a karşı sert tepki vermemeye çalışmıştır.

1968 yılında İngiltere’nin Körfez’den askerlerini çekme kararı alması sonrası İran, Arap Körfezi’nde giderek etkinliğini artırmıştır. Ayrıca İran ile Suudi Arabistan arasında kara ve deniz sınırları ile egemenlikleri üzerinde ciddi tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bahreyn’in tamamı ile Kuveyt’in bir bölümündeki petrol yataklarından hak talep eden İran’ın Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)’ne ait üç adayı 1971 yılında işgal etmiş olması, iki ülke arasındaki sorunlara farklı bir boyut katmıştır (Litvak, 2017, s.50). İsrail’i destekleyen devletlere karşı uygulanan 1973 petrol ambargosuna katılmayan İran, petrol krizinden en karlı çıkan ülke olmuştur. 1964-1974 yılları arasında toplam petrol geliri 13 milyar dolar olan İran, sadece 1974-1975 yılları arasında 20 milyar dolar kazanmıştır. Tahran’ın bu kazanımlarını kendi lehinde kullanmak isteyen Washington yönetimi, nükleer hariç tüm silah çeşitlerini Şah’a sunarak İran’ı askerî açıdan bölgenin en güçlü devleti haline getirmiştir (Cleveland, 2008, ss.327-328).

Suudi Arabistan ise ambargonun ortaya çıkması ve sonlandırılmasında büyük rol oynadığı gibi İran'a karşı sert söylemlerde bulunan diğer Arap ülkelerini teskin etmeye çalışmıştır. Soğuk Savaş'ın ortalarında ABD, hem İran hem de Suudi Arabistan'ın askerî olarak güçlenmesi ve silahlanmasında önemli rol oynamıştır. Bunun en önemli nedeni, komünizmin Orta Doğu'da yayılmasına engel olmaktı. Böylece Nixon'un 1971 tarihli "Çifte Sütun" (Twin Pillars) politikasının saç ayaklarını oluşturan İran ve Suudi Arabistan, ABD çıkarları adına bölgede önemli güç elde etmiştir (Keynough, 2016, s.9). ABD'nin bu iki aktör arasındaki bu denge unsuru politikalarının yanı sıra Sovyetler'in bölgede artan etkisi ile ve Irak üzerinden hem İran hem de Suudi Arabistan'ı tehdit eden Arap Milliyetçiliği ideolojisi İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin kontrolsüz bir düzeye ulaşmasında en önemli etken unsurlar olmuştur.

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi, Suudi Arabistan'ın İran'la ilişkilerinin gerilmesinde en önemli dönüm noktasını oluşturmuştur. Burada özellikle dış politikaların değişiminde ve Suudi Arabistan ile ilişkilerinin boyutunu değiştiren başlıca unsur, devrim sonrası İran'ın "İslam Cumhuriyeti" olarak adlandırılan yeni siyasal rejimi ve ortaya çıkan yeni devlet kimliği rol oynamıştır.

Devrim sonrası "İslam Cumhuriyeti" olarak adlandırılan İran'da cumhuriyetçiliğin İslam'la birleştirilme çabası, yeni rejimde ikili ve çelişkili bir karakter doğurmuştur. Normal bir cumhuriyette meşruiyetin kaynağı, düzenli seçimler yoluyla dile getirilen halkın iradesiyken İran'ın hükümet biçiminde İslami ilkelerin uygulanması olmuştur. Bu ilkelerin içeriğine ve nasıl uygulanacağına karar veren kişi ise "Velâyeti Fakih" anlayışı gereği "din ve devletin öncüsü" olan Hâkim Dini Lider'dir (Hunter, 2010, s.23). Böylece devrimci lider Humeyni, İslamcı kesimi yanına çekme imkânı bulmuş ve kendilerine ideolojik açıdan yakın olmayan solcu ve milliyetçi grupları, İran siyasetinden tasfiye etmeyi başarmıştır. İran'da yeni rejimle birlikte ülkenin hem ulusal hem de devlet kimliğinde baskın bir şekilde İslam kimliği inşa etme süreci başlamıştır (Beşiriyye, 2009, s.83). Ancak "İslam" üzerine kurulan bu yeni devlet kimliğinde öne çıkan esaslar, Şiilik ve Velâyeti Fakih anlayışıdır.

İran'ın devlet kimliğindeki değişim, dış politikasındaki yönelimleri de farklılaştırmış ve böylece İran'ın Suudi Arabistan ile ilişkilerinin yönünü değiştirmiştir. Bu yönelimler arasında Doğu ve Batı bloklarından bağımsız dış politika arayışı, anti Siyonizm ve devrim ihracı yer almıştır. Devrimin temel esaslarına dayalı olan bu yönelimlerle yeni bir İran devleti inşa edilirken Şah dönemine ait izler hızlı bir şekilde silinmeye çalışmıştır. Devrim sonrasında İran, Ortadoğu'da dağınık bir şekilde bulunan fakat köklü tarihsel geçmişleri olan Şiiler ve Şiiliğin alt kollarına mensup gruplarla kısa bir zamanda etkileşime geçerek bölgedeki gücünü artırmayı başarmıştır.

Eskisinden farklı bir kimlik üzerine kurulan yeni rejimin devrim ihracı üzerine dış politika oluşturması, Arap devletlerinde ciddi bir korku haline yol açmıştır. Nelson'a göre Devrim'in "yayılmaya etkisinden kaynaklı bu korku", Saddam'ın İran'a karşı savaş açmasının da başlıca nedeni olmuştur (2018, s.246). Yeni rejimden kaynaklı tehdit algısıyla hem Arapların hem de Batılı aktörlerin desteğini alan bu savaş, beklenenin tam aksi yönünde sonuç vermiştir. Çünkü Sanyürek'in (2018, s.216)

açıkladığı üzere İran-İrak Savaşı (1980-1988), Humeyni'ye muhalifleri etkisiz kılma ve “ülke geneli iç sorunları” aşma imkânı vermesi nedeniyle yeni rejimin sağlamlaşmasında ve İran tarafından “sert bir dış politika” izlenmesinde önemli rol oynamıştır.

İran Devrimi, İran'ın yakın coğrafyası başta olmak üzere bütün İslam dünyasında yankı uyandırmıştır. Müslüman ülkelerde yer alan birçok İslamcı örgüt, İran Devrimi'nden ilham alarak laiklik ve monarşi ile yönetilen siyasi iktidarları ve rejimleri yıkmak için bölgede çalışmalar yürütmüştür (Başdemir, 2013, s. 529). Devrim sonrası İran'ın yeni kimliğini oluşturan değerlerini ihraç etme girişiminde bulunduğu önemli devletler bulunmaktadır. Bunların başında nüfusunun çoğunluğunu Şii Arapların oluşturduğu Irak ve Bahreyn gelmektedir. Suudi Arabistan'da yaklaşık %15 nüfusa sahip petrol bölgelerinde yaşayan Şiiler ile Lübnan'da önemli oranda nüfusa sahip Güney Lübnanlı Şiiler, İran'ın stratejik hedefleri arasında olmuştur. Bu süreç, Suudi Arabistan'ın İran'a karşı bir tutum benimsemesine neden olmakla birlikte hem bölge devletleriyle hem de diğer aktörlerle daha sıkı ilişkiler geliştirmesini de sağlamıştır.

1979 İran Devrimi sonrası Riyad'ın Tahran ile ilişkileri; rekabet, güvensizlik ve şüphecilik üzerine kurulmuştur. İlişkilerin bu şekilde inşa edilmesinde dini, kültürel ve mezhepsel farklılıkların yanında ideolojik ve jeopolitik çıkarlar da etkin olmuştur (Mabon, 2013, ss.41-42). 1986 yılında Suudi Arabistan Kralı Fahd, adının önünde kullandığı majesteleri unvanını kaldırarak yerine Hadim'ül Haremeyn (iki kutsal yerin hizmetçisi) sıfatını koydurmuştur (Dağı, 2002, s.99). Suudi Arabistan'ın bu şekilde bir değişiklik yapmasının en önemli nedeni, İran'ın Devrim ihracına karşı yeni İslami ve ideolojik paradigmalara ortaya koymaya çalışması etkili olmuştur.

3. MEZHEPSEL VE İDEOLOJİK ÇATIŞMALAR

Ortadoğu'daki Araplar ile Farmlar arasındaki kimliksel farklılaşmanın ve ideolojik rekabetin ortaya çıkmasında tarihsel süreç etkili olmuştur. Hatırlanacağı üzere günümüzde Ortadoğu olarak isimlendirilen topraklar, İslam öncesi dönemde iki büyük imparatorluk tarafından kontrol edilmekteydi. Anadolu, Kuzey Afrika, Levant bölgesindeki Suriye, Lübnan, İsrail, Mısır ve Filistin'i Bizans İmparatorluğu kontrol altında tutarken bugünkü İran ve Irak'ın bulunduğu coğrafya Sasaniler (226-651) tarafından idare edilmiştir (Angrist, 2013, s.9). O dönemdeki çok kültürlülüğü ortadan kaldırmak üzere “siyasi ve dini bir ‘İranlılık’ kavramı” oluşturulmaya çalışılmış ve bu durum günümüzde de ‘İranlı olma’ anlayışının şekillenmesinde rol oynamıştır (Kocatepe, 2021, s.140). Sasani devletinin bu siyasal etkisi, bölgesel rekabete yol açan Araplar ve Farmlar şeklindeki kimliksel ayrışmanın en önemli nedenlerinden birisidir. Öyle ki günümüzde Araplarla Farmlar arasındaki güvensizlik, dış politikalarının karşılıklı olarak “Pers İmparatorluğu'nu canlandırma projesi” ve “Bedevis Barbar İstilasısı” şeklinde nitelenmesine yol açmaktadır.

İslam tarihindeki ayrışmalar ise Farmlılık algısını Şiilikle özdeşleştirmiştir. Böylece Sasanilerin İran'a bırakmış olduğu etnik kimlik algısı, bir yandan sahip olduğu mezheple kaynaşırken kendisinden farklı olan ötekileri de belirleme imkânı vermiştir. Suudilerin Sünnilik anlayışı ise 18. yüzyılda gelişen

Vehhabilik ile bütünleştirmiştir. Böylece Vehhabilikle bütünleşen Suud ailesinin ötekileri ise Şiilik başta olmak üzere Selefilik olarak sunduğu “İslam’ın özüne dönme” ideolojisini benimsemeyen Müslüman toplumların tamamı olmuştur. Fakat başlıca tehdit algısını, Basra Körfezini paylaştığı İran’a odaklamıştır.

Günümüzde İran ve Suudi Arabistan ilişkilerindeki en önemli çatışma dinamiği, bu devletlerin sahip oldukları mezhepsel kimliklerdir. Bu iki aktör, etnik, kültürel ve mezhepsel tarihi ile siyasi tecrübesi açısından birbirlerinden oldukça farklı yapılara sahip iki devlettir (Koç, 2019, s.628). Özellikle bunların benimsemiş oldukları mezheplerin İmamet/Halifelik hadisesi ve Kerbelâ gibi tarihsel travmatik olaylara sergiledikleri farklı yaklaşımlarından kaynaklı tutumların topluma güncellenerek yeniden aktarılması, tarafların devlet ve halk nezdinde birbirlerine karşı beslemiş oldukları husumetleri artırmaktadır. Bu anlamda İran’ın Şiiliği ile Suudi Arabistan’ın sahip olduğu Vehhabi İslam anlayışı, birbirlerinin ötekisi konumundadır. Ayrıca bu devletler, yaklaşık kırk yıldır bölgesel ilişkilerindeki dış politikalarının çoğunu, mezhep kimlikleri bağlamında şekillendirmektedir.

2003 Irak’ın işgali ve 2011 Suriye iç savaşından itibaren Ortadoğu’da ortaya çıkan ve giderek yayılan çatışmaların en belirgin nedeni, mezhepsel aidiyetlerdir. Bunlar, Hz. Muhammed sonrası ortaya çıkan on dört asırlık bir siyasi ve dini çatışmanın devam eden yansıması olmaktadır. Müslümanların liderliği konusunda Şiilerin İslam peygamberinin neslinden gelenleri, Sünnilerin ise onun kendisine en yakın dostlarını referans almasıyla başlayan çatışmalar, günümüze kadar farklı şekillerde devam etmiştir. Diğer etkiler marjinalleştirilirken bu mezhepçi veya “ilkel” kimlikler, Orta Doğu’daki tarihsel tartışma ve çatışmaların açıklanmasında merkeze yerleştirilmiştir (Dixon, 2017, s.11). Bununla birlikte bu kimlik merkezli analizlerin ön plana çıkışında, Wehrey’in (2017, s.4) ifade ettiği üzere “jeopolitik rakipler” olan Suudi Arabistan ile İran’ın “dış politikalarında ve parçalanmış devletlerdeki devlet dışı ve alt aktörlerle ilişkilerinde toplumsal kimlikleri istismar etmeleri” de önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca bu bölgedeki alt aktörler, bu “hami” devletlerden “çok daha mezhepçi” hareket ederek çatışmaların artmasında rol oynamaktadır (Wehrey, 2017, s.4).

İslam peygamberinin vefatından sonra başlayan süreçte onun vekilinin kim olacağı konusu, Müslüman toplumun en önemli sorunu olmuştur. İlk etapta Ümeyye ve Haşimiye aileleri çerçevesinde ikiye bölünen İslam siyasi düşüncesine daha sonra üçüncü grubu oluşturan Hariciler de dâhil olmuştur. Kendi içerisinde alt ekollere de ayrılan bu üç görüşün bir mezhep ya da güçlü bir ekol haline gelmesi, ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan gelişmelere dayalı olarak gerçekleşmiştir (Nasuhbeyoğlu, 2008). Günümüze kadar hilafet ve imamet münakaşalarının devam ettiği bu sürecin, Müslümanlar arasında şiddetli tartışmalara ve kanlı çatışmalara neden olduğunu söyleyebiliriz.

16. yüzyıla kadar İranlıların büyük çoğunluğu, farklı dönemlerde Araplar veya Türk idareciler tarafından yönetilmiş ve bu bölge genel anlamda Sünni inanç ekolüne bağlı kalmıştır. 16. yüzyılın başında Orta İran’da iktidarı ele geçiren Şah İsmail önderliğindeki Safeviler, İran’ı çevreleyen bölgelere yayılan Şiiliği hızlı bir şekilde benimsemiştir. Bu benimsemeye imparatorluğun daha fazla

Arap istilasından ve Osmanlı tahakkümünden korunması amacı rol oynarken Şiilik mezhebi, kimliksel inşa sürecinde bu diğerlerinden farklılığı sağlamıştır. Safeviler, bu açıdan İran Sünnilerinin Şiilik mezhebine geçmelerini başarmış ve din adamlarına İslam tarihinin farklı bir yorumu ile yeni bir ulusal anlatım geliştirmeleri için güçlü olanaklar sağlamıştır (Keynoush, 2016, s.3). Şah İsmail döneminde Güney Lübnan ve Basra Körfezi bölgesinden İran'a getirilen Arap Şii din adamları ve kabileler aracılığıyla Şiilik, İran'da giderek güçlenmiştir (Roy, 1994, s.223). İranlı Şiiler ile Arap Şiiler arasında o dönem tesis edilen teostratejik bağlar, günümüzde İran'ın bölgedeki nüfuz artışının en etkili nedenlerinden birisini oluşturmaktadır.

İran'da Araplara olan karşıtlık azalmadığı gibi giderek artmaya devam etmektedir. İran'da yaşayan Arapların büyük bir çoğunluğu Şii olmasına rağmen, İran toplumunda bulunan Arapların aşağılanması, hor görülmesi veya dışlamasından ve İran devlet geleneğinin Araplarla uzlaşmazlığından kaynaklı nedenlerden dolayı bunlar büyük bir sorun olarak görülmüştür (Sarıkaya, 2008, s.288). İranlı Şiiler, ideolojik anlamda Arap Şii âlimlerden etkilenmekle birlikte İran merkezli Kum ilim havzasının ortaya çıkması ve teolojik tartışmalara müdahil olmasıyla Arap Şiiler İran'a daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır.

İran'ın Safeviler eliyle Şiileştirilmesinden iki yüzyıl sonra, Muhammed bin Abdulvehhab buradaki gibi başarılı devlet inşasının bir benzerini gerçekleştirebileceği inancıyla hareket etmiştir. Bu açıdan Abdulvehhab, egemen Osmanlı iktidarına karşı yerel Arap kabilelerini üniter bir yapı etrafında bir araya getirmek için radikal fikirlerini yaymaya başlamıştır. Abdulvehhab, Vehhabiliği "İslam'ın çarpıtılmadan yaşanması felsefesi" olarak sunmuş ve 1744 yılında, Necd'de Muhammed bin Suud'la ilk Suudi "ulus devletini" kurmak için ittifak gerçekleştirmiştir. İlk oluşum 1818'de çökmüş ancak Al Suud ailesinin desteğiyle 1902'de ikinci Suudi devleti, 1932'deyse bugünkü Modern Suudi Arabistan Krallığı ortaya çıkmıştır (Angrist, 2013, s.14; Keynoush, 2016, s.3). Bu ittifak neticesinde Suud ailesi, devlet ve siyasi oluşumların idari boyutunun; Abdulvehhab ile Vehhabiler de bunların dini ve sosyal yönünün kontrol edilmesi üzerinde anlaşmışlardır. Böylece Vehhabilik akımı, Suudi ailesini sadece Osmanlı'dan koparmakla kalmamış, bugünkü Suudi Arabistan ve Şii İran arasındaki ötekileşme yoluyla kimliksel bir varlık kazanmalarını da sağlamıştır.

Ortadoğu siyasetinde din ve mezhep olguları, hem vatandaşların devletlerine sadakatlerini sağlamının unsurları olarak kullanılmış hem de halkların arasında dayanışmayı tesis eden önemli araçlar olmuştur (Arı, 2014, s.372). Modern Suudi Arabistan'ın kurucu mezhebi olan Vehhabilik, Müseylimet'ul Kezzab, Tuleyha bin Huveylid ve Secah adlı yalancı peygamberlerin güç kazandığı Necd'de ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Hz. Ali döneminde ortaya çıkan Hariciler de bu topraklardan türemiştir (Büyükkara, 2013, s.21). Abbasi devletini de sarsan Karmatilerin de filizlendiği coğrafya da Vehhabiliğin geliştiği bölgeler olmuştur (Kurşun, 1998, s.19). Necd, Ahsa ve Hicaz bölgelerinden farklı olarak soyluluk ve dini anlamda homojen bir yapıya sahiptir. Bölgenin ticaret ve ziraat açısından

güvensiz bir yer olması, yabancı etnik unsur ve yerel Arapların bölgede tutunmamasına neden olmuştur (Büyükkara, 2013, s.19).

Kimliksel bir varlık olarak ötekileşmenin bir tarafı olan Vehhabiler, Şiilerce kutsal görülerek saygı gösterilen imamların mezarlarının bulunduğu Suudi coğrafyasında gerçekleştirilen dini ritüelleri, kendi teolojik perspektiflerinden “şirk” saymıştır. Humeyni’nin şekillendirdiği yeni Şii anlayış ise Suudi Arabistan’ın monarşi rejimini İslam’a tamamen aykırı bir uygulama olarak görmekte ve İslam’ın kutsal beldelerinin ulus üstü bir yapı tarafından idare edilmesini savunmaktadır (Moghaddam, 2006, s.30). Ayrıca Humeyni’nin Suudi Arabistan hakkında “kutsal mekânların hainleri” ve “kutsal mekânları koruyacak liyakatinin olmadığı” şeklindeki kışkırtıcı cümleleri, bu devletin liderlerinin sert tepkilerine yol açmıştır. Böylece İran, Arap dünyasındaki Şii’leri kışkırtan bir devlet olarak görülmüştür (Bianco, 2020, s.3).

Bugün dünyadaki Müslüman nüfusun yaklaşık %10-13’ünü oluşturan Şii’ler, tek bir ana mezhebe bağlı olmayıp kendi aralarında siyasi, alt mezhepsel ve kültürel farklı gruplara ayrılmışlardır. Şii’ler, İslam dünyasında çoğunluğa hiçbir zaman sahip olamasalar da imtiyazlı varlıklarını devam ettirebilmektedir (Bingöl, 2013, s.9). Suriye’de iktidarda olan Arap Alevileri (Nusayriler), Güney Lübnan’daki Şii’ler ile Dürziler, Yemen’deki Zeydiler Şii’liğin alt kolları olarak bilinmekle birlikte teolojik açıdan önemli farklılıklara da sahip olmaktadır. Bununla birlikte İran, bu ülkelerdeki gruplarla devrim sonrasında ilişkiler tesis ederek günümüzde sürdürdüğü vekâlet savaşlarına elverişli zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde Suudi Arabistan da bu ülkelerde açmış olduğu eğitim kurumları ve dini müesseselerle veya sağladığı finansal destekle Sünniler arasında, Selefilik adı altında Vehhabiliği yaymaya çalışmıştır. Bu durum günümüzde el-Kaide, Boko Haram ve DEAŞ gibi birçok radikal örgütün tohumlarını ekmiştir.

Şii’ler, Vehhabiliği kendileri için öncelikli tehdit olarak görmektedirler. Çünkü diğer Sünnilerle Vehhabiler arasında Şii’liğe bakışta çok bariz farklılıklar gözükmektedir. İran rejimi, el-Kaide ve Taliban ile Pakistan’daki Şii düşmanı radikal örgütlerin Vehhabi ideolojiye sahip olmaları nedeniyle büyük tedirginlik hissetmektedir. Bundan dolayı Humeyni, Saddam yönetimiyle İran’ın barışabileceğini, ama Suudi ailesiyle ilişkilerin düzeltilmesini istemediğini vasiyetinde tavsiye etmiştir (Keskin, 2008, s.43). İran ve Suudi Arabistan, İslam’a ve onun yorumlanmasına da oldukça farklı merceklerden yaklaşmaktadır. Bunun, İran ve Suudi Arabistan’ın dış politik yaklaşımındaki önemi oldukça fazladır. İran, İslamiyet’e devrimci bir inanç sistemi olarak bakmaktadır. Suudi Arabistan ise emperyalist ülkelerle ılımlı ilişkiler yürüttüğü düşüncesiyle iç düşman olarak algılanmaktadır. Ayrıca İranlı yöneticilerin antiemperyalist ve Müslüman halklardan fakir olanların hoşuna gidecek söylemleri, iki ülke arasındaki farklılığı gösteren bir diğer önemli noktadır (Hüseyin, 2009, s.32).

İran, Müslümanların genelinin ortak sorunları olan “Kudüs davası” ve “Filistin meselesi” üzerinden Suud rejimini ABD ve İsrail’e destek vermekle suçlarken, kendisini propaganda yoluyla ideal İslam devleti olarak sunmaktadır. Suudi Arabistan yönetimiye İran’ın bölgede sürekli istikrarsızlıklara sebep olduğunu, ülkelerin içişlerine karıştığı ve bu ülkelerdeki Şii’leri kendi devletlerine karşı

kışkırttığını iddia etmektedir. Ayrıca, İran’da yaşayan Sünnilerin rejim tarafından baskıya alınıp temel hak ve hürriyetlerinden yoksun bırakıldığını da söylemektedir. Aynı şekilde İran yönetimi de Suudi Arabistan’daki Şiiilerin ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini ve rejimin sistematik baskılarına maruz kaldığını ileri sürmektedir.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki mezhepsel gerilimlerin tırmanmasının en önemli bir diğer nedeni de vatandaşlarının eylem ve davranışlarının birbirleri üzerinde bırakmış olduğu kuşkucu algılardır. Örneğin İranlı hacıların 1981-1987 yılları arasında Mekke’deki eylemleri ile ibadetlerin esnasındaki davranışları, Suudi Arabistan tarafından “kışkırtma” şeklinde algılanmakta ve buraya gelen yabancı Müslümanları “Suud rejimine düşman etme” girişimleri olarak görülmektedir. Ayrıca Şii hacı ve umrecilere Suudi Arabistan tarafından kötü davranıldığı ve “onlara işkence ederek kutsal topraklarda nifak çıkardığı” yönündeki İran’ın iddiaları da Şii ve Vehhabiler arasında önemli bir sorun alanıdır. İran’ın mezhepsel açıdan Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn gibi ülkelerdeki Şiiilere destek çıkması, Suudi Arabistan tarafından eleştirilmektedir. Aynı şekilde Suudi Arabistan’ın farklı proje ve yöntemlerle İslam dünyasında Vehhabiliği yayma çabaları da İran tarafından çoğu tartışma platformunda dile getirilmektedir. İran ve Suudi Arabistan’ın bölgede nüfuzlarını sağlamak amacıyla mezhepsel farklılıkları kullanmaları, mezhep kimliklerini ulusal ve dini kimlikten daha fazla öne çıkarmaları, mezhepsel heterojen yapıya sahip Irak, Bahreyn, Suriye, Lübnan ve Yemen gibi ülkelerde devam eden çatışmaların başlıca nedenleri arasındadır.

4. BÖLGESEL LİDERLİK MÜCADELESİ

İran ve Suudi Arabistan, iç ve dış politik nedenlerden dolayı uzun yıllar bölgesel liderlik hedefi gözetmemişlerdir. Esasen 1979 İran Devrimi’ne kadar bölgesel liderlik için birbirlerini ciddi birer tehdit olarak algılamamaları bunda etkili olmuştur. O dönem ikili ilişkilerin temelini Ortadoğu, Körfez ve Kuzey Afrika’da ortaya çıkan potansiyel bölgesel liderlere karşı ortak politikalar yürütme ve stratejiler izleme durumları oluşturmuştur. 1952’de Nasır’ın iktidara gelmesiyle Arap dünyasında Kahire’nin giderek nüfuzunu genişletmeye çalışmasının yanı sıra Yemen, Umman, Suriye, Irak, Lübnan ve Ürdün gibi ülkelerde Arap milliyetçiliğinin artması, İran ve Suudi Arabistan’ın ortak stratejiler belirlemesini kolaylaştırmıştır.

Monarşiyle yönetilen devrim öncesi İran ve Suudi Arabistan’ın öncelikli amaçlarının mevcut rejimlerinin bekasını sağlamak olması, bunların ortak politikalar geliştirmelerini sağlayan bir diğer nokta olmuştur. Ayrıca bölgede sol akımların güçlenmesi de bu iki devlet arasındaki iyi ilişkileri pekiştirmiştir. Bu dönem Mısır’da meydana gelen gelişmeler, İran ve Suudi Arabistan tarafından dikkatle takip edilmiştir (Koç, 2020b, s.243). Bunun başlıca nedenleri, Mısır Arap milliyetçiliğinin monarşi karşıtlığı ve etnik milliyetçilikle Arapları etkileme becerisidir. Monarşik rejimler olarak İran ve Suudi Arabistan, o dönemki Arap milliyetçiliğini kendi bekalarına tehdit olarak görmüş ve böylece Mısır’ın bölgesel lider olmasını engelleyici politikalar izlemişlerdir.

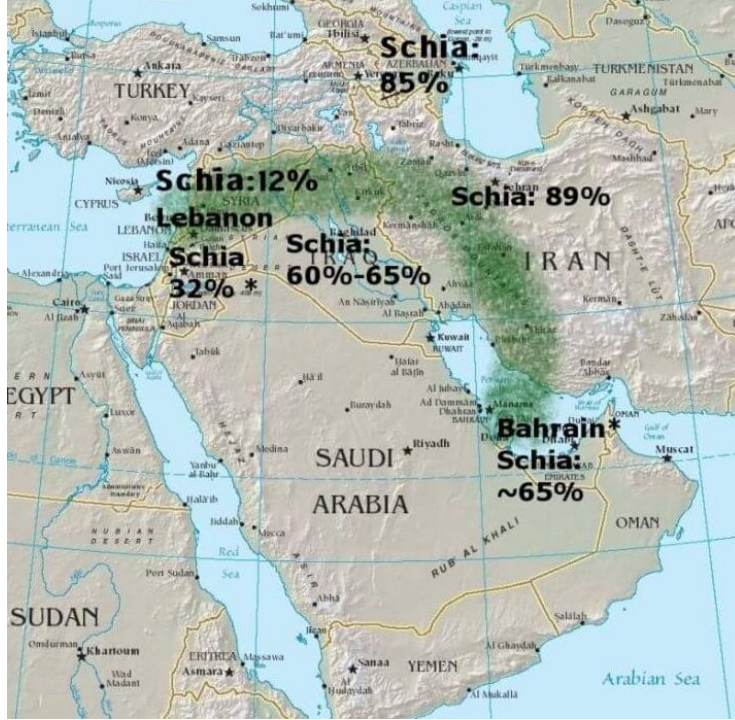
Nasır yanlısı General Kasım, 1958’de 14 Temmuz Devrimi’yle Irak monarşisini yıkarak Sovyetlere yakın ve Mısır’dakine benzer bir rejim kurmuştur. İran ve Suudi Arabistan, tedirginliklerinde haklı olduklarını Irak’ta gerçekleşen rejim değişikliğiyle bir kez daha anlamışlardır. Kasım’ın Körfez’de giderek müdahaleci bir politika izlemesi ve Kuveyt’i işgale kalkışması, İran ve Suudi Arabistan arasında Irak’ın bölgesel liderliğini engellemeye yönelik bir ittifakla sonuçlanmıştır (Koç, 2020, ss.123-128). İran ve Suudi Arabistan’ın potansiyel bölgesel lider adaylarını engelleme politikası, 1968’te İngiltere’nin Körfez’deki kuvvetlerini 1971 yılına dek geri çekme kararına kadar sürmüştür. Bununla birlikte “Çifte Sütun” stratejisi bağlamında Sovyet nüfuzunun Ortadoğu ve Körfez’de sınırlandırılması için ABD’yle ilişkiler olabildiğince güçlü tutulmaya çalışılmıştır. İngiltere sonrası bu iki aktörün Körfez’de kontrolsüz bir rekabete girmesi, ABD’nin işini zorlaştıracak ve Sovyetlere alan açacaktı. Bu nedenlerle iki ülke arasındaki o dönemin ilişkilerini belirleyen unsurlar, ABD desteği ve Sovyet düşmanlığı olmuştur.

Bahreyn’in egemenliği konusu, her zaman İran ve Körfezdeki Araplar arasında büyük sorunlara sebep olmuştur. Bu sorunun özünde, buranın Farslara mı yoksa Körfez’deki Araplara mı kalacağı ya da bağımsız bir devlet mi olacağı tartışması yer almıştır. İran’da yaşanan iktidar ve rejim değişiklikleri bu tartışmayı sonlandırmamış, sadece yönünü değiştirmiştir. Şah Rıza, Şah Muhammed Rıza ve Musaddık dönemleri de dâhil İran yönetimleri, her zaman Bahreyn üzerinde hak iddiasında bulunmuşlardır. Körfez Araplarıysa İran’ın bu amaçlarına karşı durmuşlardır (Al Tahhavi, 2004, s.75). İran; Bahreyn’i ısrarla on dördüncü eyaleti olarak tanısa da bu karar, Arap ülkelerinin hiçbirisi tarafından kabul edilmemiştir. Şah rejiminin BAE’ye ait Abu Musa, Büyük ve Küçük Tunb adalarını işgal etmesi, Körfez ülkelerinin tepkisini çekse de bu sorun dönemin koşulları ve jeopolitik tehditleri nedeniyle büyütülmemiştir.

Suudi Arabistan’la karşılaştırıldığında önemli bir askerî güç olan İran’ın bölgedeki etkisi, İngiltere’nin Körfez’den ayrılmasıyla birlikte oldukça artmıştır. 1979 yılında başlayan Saddam dönemi, Irak’ı hem İran’ın hem de Suudi Arabistan’ın daha ciddiye alması gereken bir rakip haline getirmiştir. Ayrıca İran’ı Suudilerin önceliği olmaktan da çıkarmıştır. Ancak işgal edilen adalar, Arap ülkeleriyle İran arasındaki önemli bir tartışma konusu olmaya devam etmiştir (Koç, 2020, s.146). İran, 1973 petrol ambargosuna uymayarak elde ettiği ihracat kazanımlarını modern silah ve teçhizat alımında kullanmış ve böylece Körfez’de önemli bir güç olmayı başarmıştır. Ayrıca bu durum, petrol ihraç eden ülkelerin Batı’ya karşı stratejik gücünü azaltarak ambargonun anlamsızlaşmasına neden olmuştur.

Devrimle Pehlevi monarşisini yıkarak kurulan İran, Şii fihına dayalı değerlerini başta Körfez Arap ülkelerine ve Ortadoğu’nun geri kalanına ihraç girişiminde bulunmuştur. Bu durum, Suudi Arabistan ve diğer Körfez devletlerince Tahran’ın bölgesel liderlik amaçlı meydan okuması olarak algılanmıştır. Özellikle Tahran’ın Şii jeopolitiğini koruma reflekslerini dile getiren “Şii Hilali” kavramı, aslında bu devletin Ortadoğu’da nüfuz alanları oluşturma amacını ortaya koymaktadır. Bahreyn, Irak, Suriye ve Lübnan üzerinden Akdeniz’e ulaşan ve Türkiye’yi de Sünni Ortadoğu toplumlarından fiilen tecrit etme

olasılığı taşıyan bu hilal ile İran, Suudi Arabistan'ın kuzey bölgelerini hedef almaktadır. Bu arzu çerçevesinde ABD'yle bozulan ilişkiler, İsrail'e karşı sert söylemler ve Körfez monarşilerini meşru otoriteler olarak görmeme durumları, İran'ın Şii jeopolitiği üzerinden bölge lideri olma anlayışıyla alakalıdır. Suudi Arabistan'ı endişelendiren bu durum, ikili ilişkileri çok kısa sürede kötüleştirmiştir. Riyad yönetimi, Tahran'ın baskısına daha fazla maruz kalmamak için İran'a karşı bazı bölge devletleriyle yakınlaşmayı tercih etmiştir.

Şekil 1: “Şii Hilali” (<https://www.clearias.com/iranian-revolution/>).

İran-İrak Savaşı, devrim sonrası İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin en önemli test alanı olmuştur. Riyad'ın Saddam hakkındaki negatif yargılarına rağmen birkaç Arap Körfez ülkesiyle Irak'ı desteklemesi, İran'ın tepkisini çekmiş ve ikili ilişkilerin daha fazla zedelenmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönemde İran'ın olabildiğince zayıflatılması amacı, ABD desteğini arkasına alan Suudi Arabistan'a bölge liderliği için yeni fırsatlar sunmuştur. Fakat Saddam'ın Kuveyt'i işgali, hem İran hem de Suudi Arabistan'ın arzulamadığı bir durum olduğundan 1991 yılında aralarındaki ilişkiler yumuşayıp ivme kazanmaya başlamıştır. Zira buranın işgali, Partrick'in (2016, s.132) ifadesiyle “gelecekteki muhtemel askerî çatışmalara” yol açacak şekilde Suudi Arabistan ve Irak arasındaki tampon bir bölgenin ortadan kalkması anlamına gelmekteydi.

İran'ın bölgede sahip olduğu tarihsel mirası, askerî gücü ve ülkesel nüfusu açısından kendisini buranın doğal lideri olarak görmesi, onun bölgesel liderlik konusundaki temel dayanaklarıdır. Suudi Arabistan da Körfez jeopolitiğinde ve petrol ihraç eden Körfez Arap ülkelerinde doğal liderlik iddiasındaki bir aktördür (Litvak, 2017, s.49). Suudi Arabistan'ın en önemli dayanaklarıysa ABD gibi Batılı ülkelerle yürütülen ilişkiler, İslam'ın kutsal mekânlarını ülkesinde barındırması ve sahip olduğu enerji

kaynaklarıdır. Ayrıca Körfez'in diğer Arap ülkelerine kıyasla onun coğrafi, ekonomik, askerî kapasiteleri ve uluslararası aktörleri etkileme gücü daha fazladır. Fakat her iki devletin sahip olduğu vekil gruplar, aralarındaki bölgesel liderlik yarışını zorlaştırmaktadır.

İran'ın dünya ile yaptığı ticaretin %90'ının Körfez üzerinden olması nedeniyle Körfez bölgesi ve İran-İrak Savaşı'ndan sonra izleyeceği politika, oldukça önem kazanmıştır. Devlet gelirlerinin en büyük kısmını oluşturan petrolün dünya piyasasına engelsiz taşınması hayati önemde olduğundan Rafsancani yönetimi, Irak dâhil Körfez'deki komşuları ve Batı'yla ilişkileri düzeltmeye çalışmıştır (Marschall, 2003, ss.100-101). Bu aşamada Tahran yönetimi, dünyaya yeniden açılma stratejisiyle bağlantılı olarak bölgesel liderlik için çatışmalardan uzak durmayı ve Riyad'la yakın ilişkiler geliştirmeyi tercih etmiştir. Ancak bir alttaki başlıkta ayrıntısına değinildiği üzere, İran'ın Körfez'de ılımlı politikalar yürütürken Lübnan, Suriye, Irak ve Filistin başta olmak üzere vekil örgütler aracılığıyla Ortadoğu'da nüfuz kazanması, Suudi Arabistan'ı korkutan bir gelişme olmuştur.

Günümüzde ise İran, Suudi Arabistan kadar geniş ekonomik kaynaklara sahip olmasa da ideolojik müttefiklerini destekleme konusunda oldukça yeteneklidir. Devrim Muhafızları ve Kudüs Gücü gibi özel askerî birlikler, Tahran'ın müttefiklerine doğrudan askerî yardım sunmasını kolaylaştırmaktadır. Suudi Arabistan'ınsa bunu sağlayacak oluşumları bulunmamaktadır. Arap Baharı, bunların bölgesel üstünlük mücadelelerini farklı bir alana taşımakla birlikte Afganistan, Pakistan, Irak ve Lübnan'daki Şiiileri İran'ın Suriye iç savaşına seferber edebilmesi, ideolojik liderlik açısından onun son derece güçlü olduğunu göstermektedir (Gause, 2020).

İran'ın bölgede lider bir ülke gibi hareket etmesine birçok yerel karşı direniş de söz konusu olmaktadır. İran, Arap Baharı'nda çoğu bölge devletleriyle neredeyse tamamen zıt taraflarda bulunması nedeniyle bunlar tarafından ortak düşman olarak algılanmıştır. 2011 sonrası “bölgedeki çatışmaların mezhepsel, jeopolitik ve etnik bir içerik kazanması, tarafların kutuplaşmasını hızlandırmıştır” (Raouf, 2019, s.249). Bununla birlikte, 2015 yılında İran ve P5+1 (BMGK daimî üyeleri ve Almanya) ülkeleriyle imzalanan nükleer anlaşma sonrası bölgesel liderlik rekabetinde İran bir kere daha öne geçmiştir. Gelişmelerden rahatsız olan Suudi Arabistan'sa güç takviyesinde bulunarak İran'a karşı stratejik bir kazanım sağlamak için bu anlaşmadan kendisi gibi memnun olmayan İsrail'le ilişkilerini geliştirmeye ve bölgesel konularda yakınlaşmaya çalışmıştır.

2016 yılı itibari ile İran ve Suudi Arabistan arasında süren bölgesel liderlik yarışının çerçevesini, Yemen iç savaşı, Lübnan'daki gelişmelerle Hizbullah'ın konumu, Katar diplomatik krizi ve Covid-19 pandemisinin bölgeye etkileri belirlemiştir. Özellikle pandeminin sebep olduğu finansal belirsizlikler ve ortaya çıkan ekonomik krizler, İran ve Suudi Arabistan'ın makul bir zeminde sorunlarını çözmelerini engellemiştir (Keynoush, 2020, s.35). Bununla birlikte Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın İran ve Humeyni hakkında kullanmış olduğu “insana Hitler'i daha iyi gösteriyor” söylemi, tarafların düşmanlıklarını körüklemiştir (Goldberg, 2018).

Tahran'ın bölgesel liderlik ülküsü, özellikle Trump döneminde yaşanan sorunlar ve kendisine uygulanan ambargolar sonucu ciddi zarar görmüştür. Suudi Arabistan'ın ise İran'la jeopolitik rekabetindeki ekonomik ve askerî maliyeti artmaktadır. Özellikle, Suudi Arabistan'ın Arap Baharı hareketlerini bastırmak ve kendisine yakın rejimleri ayakta tutabilmek için büyük maliyetler ödemesi ve çatışmalara doğrudan taraf olması, İran ile arasındaki potansiyel uzlaşma imkânlarını yok etmekte ve Ortadoğu'daki çatışmaların süresini de uzatmaktadır.

Gause'un (2020) ifade ettiği üzere "Ortadoğu, esasında bir hegemonun doğması için fazlasıyla bölünmüş durumda" olup kimliksel yönden her dönem devam eden "bölgesel çok kutupluluğun" meydana getirdiği "güç dengesi sistemi", "hâkimiyet arayan tarafları hayal kırıklığına uğratacak" niteliktedir. Ayrıca, "dış güçlerin rekabetleri" de Ortadoğu'da mutlak bir liderliğin ortaya çıkmasına engeldir. Diğer yandan "ideolojik ve kimliksel bölünmeler", bir hegemon eliyle buradaki farklı rejimlere sahip devletler ile çeşitlilik arz eden etnisiteler arasında "bölgesel istikrarın sağlanabileceği fikrini de imkânsız kılmaktadır". Çünkü "monarşiler, askerî rejimler, birkaç yapay demokrasiler ve güçlü bir İslam cumhuriyeti, onları birleştirmek için siyasi ideoloji yönünden çok az ortak noktaya sahiptir". Öyle ki "bölgedeki tek büyük ortak kimlik olan İslam bile birlikten ziyade siyasi bölünmenin bir nedenidir" (Gause, 2020).

5. TAHRAN VE RİYAD'IN ORTAK KİMLİKLİ VEKİL GÜÇLER ARAYIŞI

Arap-Fars kimliği ile mezhepsel ayrımlar kadar, İran Devrimi'nin Körfez ülkelerine yansımaları da İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin ideolojik bir boyutu olmuştur (Mabon, 2013, s.42). Özellikle Devrim sonrası birbirlerini ülkesel bütünlüklerine karşı tehdit olarak tanımlayan İran ve Suudi Arabistan, geniş enerji kaynakları ve büyük askerî güçleri nedeniyle Yemen, Lübnan, Bahreyn, Suriye, Pakistan, Afganistan gibi bölgelerde amansız bir rekabete girmişlerdir (Pehlivan, 2018, s.116). Bu rekabette İran'ın kendisini "İslam dünyasının lideri" ve "Siyonizm'e karşı mücadele eden tek gerçek güç" olarak sunması, Suudi Arabistan'ı da bölgede vekil grup ve örgütler edinmeye yöneltmiştir. Bu durum, bunları İslam dünyasındaki çatışmalara kendi vekil örgütleri ve mezhepsel paydaşlarıyla karışan aktörler haline getirirken ilişkilerindeki çatışmayı da kalıcılaştırmıştır.

İran'ın mezhep ihracı yaklaşımıyla birleşen vekil örgütler konusu, 1980 sonrasında Lübnan Hizbullahı'nın güç kazanmasıyla somutlaşmış ve Riyad'ın İran'a ilişkin tehdit algısını pekiştiren başlangıç olmuştur. 2003'te Irak'ta Şiilerin seçimle iktidara gelerek İran'la müttefik olması gibi değişimler sonucu bu devletin Bağdat'taki artan etkisinden kaygılanan Suudi Arabistan, yakın gördüğü vekil güçlerle ilişkisini daha da artırmaya yönelmiştir (Koç, 2019, ss.172-173). Fakat Suriye'deki Esat rejimine, Lübnan'da Hizbullah'a ve Gazze'de Hamas'a destek veren İran'ın, bölgede artan jeopolitik kazanımlarıyla Suudi Arabistan'ı çevreleyecek şekilde güçlenmesi, "Riyad ve Tahran arasında adı konulmamış bir soğuk savaşa neden olmuştur" (Hammod, 2013, s.5). Bu artan kaygıları çerçevesinde Suudiler, İran'ın uzun süredir müttefiki olması nedeniyle "sürekli olarak Esad'ın muhalifi güçleri desteklemiş" ve "Husi isyancılara karşı da askerî mücadele başlatmıştır" (Kohli, 2018, s.72).

Devrimden günümüze dek İran, mezhepsel kimliğini ideolojik bir içerikle yorumlayarak bölgede nüfuzunu artırmıştır. Ayrıca “İran Devrimi’nin ezilenleri ezenlere karşı her yerde savunacağı” gibi söylemleriyle imajını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede İran, kendisini dünyadaki “en adil ve güçlü” bir devlet şeklinde sunarak bunu “Şii örgütlerle ilişkilerinde bölgesel ve küresel emperyalizm karşıtlığının ortaklık mutabakatı olarak kullanmaktadır”. Bu açıdan da İran ve Hizbullah’ın ilişkisi genellikle bir Şii ittifakı olarak tanımlanmaktadır (Akbarzadeh, 2020, s.19).

Hizbullah, İran’dan aldığı destek sayesinde Lübnan iç siyasetinde güçlü konumlar elde ederek ülkenin en önemli siyasi ve askerî yapısına dönüşmüştür. İran ise Hizbullah’a destek vererek İsrail’i doğrudan yıpratılmakta ve Suriye Savaşı’nda olduğu gibi kendisine bağlı bir milis gücü olarak onu rahatça kullanabilmektedir. Suudi Arabistan ise Lübnan’da Hizbullah’a karşı Sünni Arap ve Hristiyan Marunilere, Filistin’de Hamas’a karşı FKÖ gibi yapılara destek vermektedir (Koç, 2020b, s.249). Fakat verilen bu destekler, üçüncü ülkelerde farklı politik ve dini yapılar arasındaki sorunları çözümsüz hale getirmektedir. Böylece bunlar, yabancı aktörler tarafından kolay nüfuz edilen birimlere dönüşmektedir.

İran’ın vekil güçlere ihtiyacını doğuran bir diğer nokta, ekonomik mücadeleye ilişkin jeopolitik rekabetten kaynaklanmaktadır. Özellikle sahip olduğu geniş enerji kaynaklarıyla İran, “Hürmüz Boğazı’nın doğu kıyılarına sahip” bir bölgesel aktördür. Bu önemli jeopolitik konum, İran’a “körfez giriş-çıkışını”, yani “Körfez’den dünya piyasalarına yayılan petrol ve doğal gazı kontrol etme ve engelleme imkânı” sağlamaktadır (Erdoğan, 2008, ss.230-231). Suudi Arabistan ve diğer Körfez devletleri; İran’ın bu doğal jeostratejik konumunun enerji ihracatı ve transferine yönelik doğurduğu tehdidi, ABD ve diğer Batılı ülkelerin desteğiyle aşmaya çalışmaktadır. İran ise Körfez’deki yabancı güçler ve bölge devletleriyle doğrudan çatışmaya girmektense kendisine yakın mezhepsel ve silahlı milis grupları kullanarak bu devletlere baskı uygulamayı tercih etmektedir.

2003 Irak işgali sonrası yaşanan süreç ve 2011 Arap Baharı isyanları, İran’ın bölgedeki nüfuzunun yayılmasını hızlandırmıştır. Özellikle Irak, Lübnan, Suriye ve Yemen’de İran’ın desteklemiş olduğu Şii parti ve askerî gruplar oldukça etkinlik kazanmıştır. Bugün birçok Suudi Arabistan vatandaşı, İran hakkında daha tedirgin hale gelirken onun bir gün nükleer güç elde edip “Suud Hanedanlığını yıkma girişiminde bulunacağından endişelenmektedir” (Rundell, 2020, s.226).

İran’ın Suriye sorununa vekil güçleri kullanarak müdahalesi de Suudilerin ona yönelik tehdit algısının pekişmesinde rol oynamıştır. İç savaş, bir yandan bölgesel ve mezhepsel kutuplaşmayı artırırken diğer yandan “Lübnan, İran ve Hizbullah’a yakın Suriyeli Arap Alevilerin taktiksel nedenlerle de olsa Şiileşme eğilimini artırmıştır (Baczko, Dorronsoro ve Quesnay, 2017, ss.32-33). İç savaş, ayrıca bölgesel kutuplaşmanın artmasına da yol açmıştır. Körfez ülkeleri, rejime karşı muhalefeti desteklerken İran ve vekili Hizbullah, rejimin yanında durmayı tercih etmiştir. Suudi Arabistan yönetimi, Suriye rejiminin sağladığı bu Şii ittifakı, kendisine bir tehdit olarak algılayarak endişelenmiştir (Baczko, Dorronsoro ve Quesnay, 2017, s.182). Bu vekil savaşlar sürecinde Şii

Fatimiyyun, Zeynebiyyun, Haşdi Şabi ve diğer silahlı milisler, İran'a bağlı ve İranlı komutanların direktifleriyle hareket etmektedir. Bu durum, çatışmaları daha geniş bölgelere yayarken tarafların daha radikal ve şiddet içeren tepkiler vermesini kolaylaştırmaktadır.

Irak ve Suriye'de etkin bir aktör olarak hareket eden DEAŞ terör örgütünü son derece etkileyen “temel referans kaynakları” arasında Vehhabilik yer almaktadır. Özellikle ceza yaptırımları konusunda “katı bir Vehhabi profile” sahip bu örgüt, “Wala Wal Bar”, yani “İslam'a mutlak sadakat ve diğer yolların reddi anlamına gelen uygulamaları, oldukça sert bir içerikle gerçekleştirmektedir” (Hassan, 2017, s.41). Sünnilerin büyük bir kısmı ve İranlılar dâhil Şiiilerin tepkisini çeken bu uygulamalar, İran destekli grupların kendilerini bir var oluş savaşında görmelerini ve daha güçlü bir şekilde seferber olmalarını kolaylaştırmıştır.

Irak ve Suriye'deki aktörlerin rekabet sürecinde ve aralarındaki çatışmalarda “İran'ın Şii milisleri, Körfez ülkelerinin Sünnileri, Batılı güçlerin Peşmergeleri desteklemesi”, “güvenlik problemlerinin çözümüne değil artmasına neden olmuştur” (Semin, 2015, ss.2-3). Özellikle İran, Irak'taki güç boşluğunu lehine kullanarak Devrim muhafızları aracılığıyla Iraklı Şii Milisleri, Haşdi Şabi birlikleri etrafında bütünleştirmiştir. Buna ilaveten DEAŞ'ın Irak'tan temizlenmesinde İran'ın ABD'yle ortak hareket etmesi, Suudi Arabistan'ı tedirgin etmiştir. Suudi Arabistan, İran'ın Irak'taki “mezhepsel fay hatlarıyla oynayarak alan kazanma” girişimleri aracılığıyla bu ülkeyi “kontrol etme” amaçlarını kınayan açıklamalar yapmıştır (Rundell, 2020, s.227). Bu çerçevede “Suudi Arabistan da askerî harekât ve terörle mücadele için İslam ülkelerinden oluşan ‘Sünni Koalisyonu’nu’ bir araya getirmiştir” (Kohli, 2018, s.72). Elbette bu girişimde Suudi Arabistan yönetiminin ABD'yle saflarını sıklaştırma kaygısı kadar İran'ın bu konuda söz sahibi veya öncü bir aktör olmasını engelleme düşüncesi de etkili olmuştur.

2016 yılında İran, Vehhabiliğin terör örgütlerini doğurduğunu ve Suudi Arabistan'ın bunları vekil olarak kullandığını ima eden açıklamalar yapmış ve bu durum ilişkilerin daha çok gerilmesine neden olmuştur. Örneğin İran Dışişleri Bakanı Zarif, “veba hastalığı” olan Vehhabiliğin “ortadan kaldırılması için dünyanın kendilerine destek vermesi” gerektiğini söylemiştir. Ayrıca “el-Kaide ve DEAŞ gibi terör örgütlerinin ana destekçisinin Suudi Arabistan olduğunu” da ileri sürmüştür (Ostovar, 2017, s.89).

İran ve Suudi Arabistan'ın vekil güçler üzerinde etki oluşturma rekabeti, 2017 yılında Körfez bölgesinin genelini etkileyen bir krize dönüşmüştür. Hamas ve Müslüman Kardeşler gibi örgütlere Doha yönetiminin destek verdiği gerekçesiyle 05 Haziran 2017 tarihinde Bahreyn ve BAE, Suudi Arabistan'ın öncülüğünde Katar'la diplomatik ilişkilerini dondurmıştır. “Mevcut politikalarında geri adım atmadığı takdirde” Katar'ın Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyeliğinin dondurulabileceği dile getirilmiştir (Huaxia, 2017). Özellikle Katar'ın bölgede giderek etkinliğini artırarak İhvan gibi gruplar üzerinde söz sahibi olması, Suudi Arabistan'ı oldukça rahatsız etmiş ve Katar'ı etkisizleştirmeye çalışmıştır. Katar ise, Körfez güç dengesinde Suudi Arabistan'a karşı İran ve Türkiye'yle güçlü

ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu nedenle Katar, Mısır sorununda olduğu üzere İran, Türkiye'yle benzer çıkar paylaşımlarını öne çıkarmıştır (Sarıaslan, 2019, ss.234-237).

Suudi Arabistan'ın güney komşusu Yemen'deki farklı kimlikler üzerindeki İran ve Suudi Arabistan'ın vekil güç edinme rekabeti, aralarındaki gerilimi artıran bir rol oynamaktadır. Yemen, sahip olduğu uzun kara sınırı ve tarihsel ihtilafli sınır bölgeleriyle stratejik açıdan Riyad için oldukça önemli bir ülkedir. Üstelik buradaki Suudi Arabistan karşıtı grupların varlığı ve iki devlet arasındaki ilişkilerin seyri, bu aktörü tedirgin etmektedir. Özellikle 1979 sonrası İran'la yaklaşan Zeydilerin Şiiğe kayma eğilimlerinin artması, Yemen bağlamındaki dengeleri sarsmaktadır. Dolayısıyla Suudi Arabistan, yıllarca Yemen'de bir yandan siyasi problemlerini hükümetler arası diyaloglarla çözmeye çabalarken diğer yandan Selefilik inancını yayarak vekil güç kazanmaya çalışmaktadır.

Yemen'deki iç savaşta Zeydi Husilere karşı Suudi Arabistan'la ortak hareket ederken çıkarlarının çatışmaya başlaması sonucu BAE, siyasi ve askerî problemlerini çözmek için İran'a yaklaşma eğilimi göstermiştir. Bu gibi gelişmeler Körfez'de ve Ortadoğu'nun diğer önemli mücadele alanlarında yalnız kalan Suudi Arabistan'ı, İsrail ve Amerika'yla daha fazla yakınlaşmaya yöneltmiştir (Acar, 2019). Bu durum, İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin her zaman bölgesel müttefikler ve vekil güçler aracılığıyla yürütülemeyeceğini, mutlak güvenliğin sağlanması ve çıkarların korunması için dış desteğin de önemli bir unsur olduğunu göstermiştir.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki vekil güç rekabetinin yansıdığı bir diğer coğrafya Filistin bölgesidir. Rekabetin tarihsel kökenine baktığımızda Suudi Arabistan, 1969 yılında doğrudan Filistinli grupları finansal anlamda desteklemeye başlamış ve bu desteğin bir kısmı doğrudan Arafat'ın el-Fetih hareketine, yani FKÖ'nün en temel örgütüne gitmiştir (Niblock, 2006, s.47). Günümüzde Suudi Arabistan, İsrail'e karşı katı tutum benimseyen Arap devletleriyle ilişkilerini yakın tutarak Filistin meselesini kendine çıkar sağlayacak şekilde sürdürmeye çalışmaktadır. Diğer yandan savunma açısından Batı'ya bağımlılığı nedeniyle bu devlet, İsrail'i karşısına alacak politikalar yürütmeye gayret göstermektedir (Cordesman, 1987, s.43).

FKÖ'nün İran-İrak savaşında Saddam'ın tarafını tutması sonucu Tahran'la ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Ayrıca Tahran, FKÖ'nün müzakerelerde bulunarak İsrail'in varlığını tanımamasını İslam'a ihanet olarak algılamıştır (Djalili ve Kellner, 2017: 192). İran'ın Hamas gibi şiddeti benimseyen alternatif örgütlerle ilişki kurması, bu devletin Suudi Arabistan ve İsrail üzerindeki baskısının artmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca Hizbullah'ın Sünniler tarafından desteklenmesi için İran, bu örgütle Hamas arasında stratejik bir yakınlaşmayı da sağlamıştır (Koç, 2020c, s.175).

İran ve Suudi Arabistan'ın İsrail-Filistin sorunu üzerinden sürdürdükleri rekabet, normatif veya ahlaki olmaktan ziyade bölgesel güç, çıkar çatışması ve nüfuz sağlama gibi realist gerekçelere dayanmaktadır. Diğer yandan her iki devletin bölgede birbirlerinin zararına kullanabilecekleri dini, mezhepsel, etnik, siyasi ve askerî vekil güçlere sahip olması, bölge ülkelerindeki kırılganlıkları derinleştirmekte ve başarısız devletlere zemin hazırlamaktadır.

6. KİMLİKSEL REKABETİN DERİNLEŞMESİNDE ABD ETKİSİ

İran ve Suudi Arabistan'ın ABD gibi bölge dışı hegemonik bir güçle olan ilişkilerinin seyri, aralarındaki istikrar ve çatışma dinamiklerini belirleyen önemli bir unsurdur. Devrim sonrasında İran'ın mezhepsel, yani dini kimlik temelli bir dış politika yürütmeye başlaması, bu dış güç unsurunun bölgesel rekabete olan etkisinin yönünü de değiştirmiştir.

Esasen devrim öncesinde İran ve Suudi Arabistan arasında kimlik açısından ilişkileri bozabilecek önemli olaylar yaşanmıştır. Örneğin Şah Rıza'nın Fars milliyetçiliği politikaları, İran'daki Arapları olumsuz etkilerken Vehhabiler de Şiilere ve onların kutsal mekânlarına saldırmıştır. Ayrıca İran'ın Almanya'ya yakınlaşma çabası, Filistin sorununa yönelik değişen yaklaşımlar, İran'ın BAE'nin adalarını işgal etmesi ve 1973 Petrol Krizi'ndeki farklı politikalar izlenmesi de aralarındaki ilişkilerin seyrini bozan gelişmeler olmuştur. Fakat Sovyet riski gibi o dönemin şartlarında ABD desteği ve müttefikliği, aralarında ciddi bir çatışmanın doğmasını engellemiştir. Böylece 1979 yılına kadar ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin İran ve Suudi Arabistan'a belirlediği rollerin yanı sıra bunların aralarında yaşanan krizlerde arabuluculuk görevi üstlenmeleri, iki ülkenin ilişkilerinin kontrollü bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır.

Ortadoğu'daki güç rekabetinde ABD, İran ve Irak'ın çıkarlarının zedeleneceği noktaları çok fazla dikkate almaksızın farklı kimlikleri ön plana çıkaran vekil güçlere, konjonktüre göre destek sağlama politikası yürütmüştür. Burada Sovyet nüfuzunun engellenmesi, Körfez'deki petrol sevkiyatının güvenliğinin sağlanması, Irak'ın bölgesel nüfuzunun sınırlandırılması ve Yemen ile Umman'daki Marksist grupların bastırılması öncelikler arasında yer almıştır. Ancak devrimle İran'ın ABD ve Körfez monarşilerini hedef alması ve ABD Büyükelçiliği'ndeki rehine krizi, değişen bölgesel dengelerin yeniden oluşturulmasını gerekli kılmıştır. ABD'nin Çifte Sütun stratejisi çökerken Batılı dünya, değişen bu dengeler çerçevesinde İran'ı dışlayan bir yaklaşım benimsemiştir. Bu durum, İran'ın SSCB gibi yeni müttefikler edinme arayışını hızlandırmış ve 1980'de başlayan İran-İrak Savaşı, bu konuda bir dönüm noktası olmuştur. Hunter'ın (2010, ss.110-115) da belirttiği üzere Suudi Arabistan'ın bu savaşta Irak'ı desteklemesi ve sınırlarını ABD askerlerine açması, hem İran'la olan ilişkilerinin bozulmasına yol açmış hem de bu devletin SSCB ve Çin'e yönelmesiyle sonuçlanmıştır.

ABD, 1979 Devrimi sonrasında yeni düşmanı İran'a yarayabileceğini ya da eski müttefiki Suudi Arabistan'ın aleyhine olabileceğini çok dikkate almaksızın kimlik politikaları çerçevesinde kendine milis rolü oynayacak vekil güçleri, Şii olsa bile destekleme siyaseti yürütmüştür. Üstelik ABD, İran'ın özellikle Filistin ve Lübnan'da Şiilik mezhebi üzerinden kimlik politikası yürütmesine rağmen bu desteği gerçekleştirmiştir. Örneğin, Sarı'nın (2019) açıkladığı üzere Kuveyt'i işgal eden Saddam'ı durdurabilmek için ABD, isyancı gruplar Kürtlerle Şiilere destek vermiş ve bu durum uzun vadede Irak'ın zayıflamasıyla sonuçlanmıştır (Sarı, 2019, s.294). Elbette o dönemde güçlü bir Irak, Suudi Arabistan için de istenmeyen bir durum olmakla birlikte bu devletin başarısız bir devlete dönüşmesi, onun uzun vadeli çıkarlarını olumsuz etkileyecek bir gelişme olmuştur. Çünkü Irak'taki güç boşluğu,

Suudi Arabistan'ın rakibi İran'ın mezhep kimliği üzerinden burada nüfuz kurmasını kolaylaştırmaktadır.

Sovyetlerin Afganistan işgalinin 1989 yılında yenilgiyle sonuçlanması sonucu Suudi Arabistan, güvenlik ve dış politikasında değişiklik yaparak bölgesel güç mücadelesindeki öncelikli tehdit algısını İran'a odaklamıştır. Bu yeni algının şekillenmesinde İran'ın kendisini "ABD'nin yerli işbirlikçisi ve uşağı" olarak nitelemesi kadar Şii vatandaşlarını Riyad'a karşı ayaklandırmaya çalışacağını düşünmesi etkili olmuştur (Vassiliev, 1998, s.967). İran ve Suudi Arabistan arasındaki sorunların giderek derinleşmesi, Körfez ve Ortadoğu'da bölge dışı güçlerin daha rahat hareket etmesine zemin hazırlamıştır. ABD'nin Saddam'a müdahalesinde Suudi Arabistan'ın bu devletin ordusuna sınırlarını açması; İran'la uzun yıllar süren tartışmalara neden olmakla kalmamış, ülkesindeki Selefi grupların ve muhafazakârların Riyad yönetimini eleştirmeleriyle de sonuçlanmıştır (Koç, 2020, s.223-224). Haziran 1996 tarihinde Bahreyn'in Hobar kentinde ABD ordusuna yapılan ve birçok askerin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan saldırının İran tarafından organize edildiği iddiası, Tahran-Riyad ilişkilerini daha gergin bir noktaya taşımıştır (Takeyh, 2009, s.177).

Soğuk Savaş sonrası sistemde yaşanan değişim ve özellikle de 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan işgali, Suudi Arabistan ve İran arasındaki dengeleri derinden etkilemiştir. ABD'nin İran'ı daha terör destekçisi bir devlet olarak görmesi Suudi Arabistan'ın lehine bir durum yaratmıştır. Hunter'ın (2010, 33) özetlediği üzere Bill Clinton'ın (1993- 2000) ve George W. Bush (2001-2009) dönemlerinde ABD'nin nihai hedefinin İran rejimini değiştirmek olduğu yönünde söylemler kullanılmış; hatta Bush yönetimi, bu amaçla askerî harekât gerçekleştireceklerini de dile getirmiştir. Fakat 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenlerin çoğunun Suudi Arabistan vatandaşı olmasının ABD politikacıları ve halkında Riyad'a yönelik ön yargılara yol açması, İran'ın lehine ve onun kullanabileceği bir durum ortaya çıkarmıştır (Koç, 2020d, ss.329-330). Arap kimliğinin ve Ortadoğu'nun "terörizmle" özdeşleştirildiği bu süreç, hem İran'ın en büyük rakibi olan Taliban'ı o dönemde etkisizleştirmiş ve dengeleri İran'ın lehine değiştirmiştir. Özellikle Ortadoğu'da İran'a mezhep kimliği üzerinden daha fazla nüfuz oluşturma imkânını artıran ve böylece onun güç kazanmasıyla sonuçlanan bir diğer gelişme, ABD'nin ikinci kez Irak'ı işgal etmesi olmuştur.

Suudi Arabistan, 2003'te Irak'ın işgaline karşı Rusya'yla taktiksel yakınlaşma ihtiyacı duymuş ve bu devletle birlikte hareket etmiştir. Rusya'yla yaşanan bu kısmi yakınlaşma sonucunda Riyad yönetimi, Çeçenlere sağladığı desteği kesme kararı almıştır (Koç, 2020a, s.1959). Fakat bu işgal sonucu Saddam döneminin sona ermesiyle Bağdat yönetimi kısa sürede ülkenin yaklaşık %55'ini oluşturan Şiiilerin eline geçmiştir. Böylece İran'ın mezhep kimliği üzerinden Irak'taki nüfuzunun artmasının da önü açılmıştır.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel güç mücadelesinde izledikleri kimlik siyasetinin diğer mücadele alanları arasında Lübnan ve Suriye yer almaktadır. Suudi Arabistan, Lübnan iç savaşında ülkenin bir bölümünü işgal etmiş olan Suriye'nin buradaki askerî varlığının sonlandırılması için

ABD'nin 11 Mayıs 2004'te bu devlete karşı almış olduğu yaptırım kararlarını desteklemiştir. Bu çerçevede de ABD öncülüğünde BM Güvenlik Konseyi'nden Lübnan'daki yabancı askerlerin çıkması ve bütün silahlı grupların kendilerini ilga etmesine yönelik 1559 Sayılı Karar çıkmıştır (Ayhan ve Tür, 2009, ss.185-197).

BM'nin değinilen kararının yanı sıra 2005'te gerçekleşen Refik Hariri suikastı sonucu Lübnan'daki gerilim, mezhepsel kutuplaşmayı ve dış destek veren güçler bağlamında tartışmaların artmasına neden olmuştur. Bu açıdan İran; Suudi Arabistan'ın Lübnan ve Filistin'de ABD ve diğer Batılı güçlerle hareket etmesini, İslam açısından hainlik olarak değerlendirmiştir. Suudi Arabistan ise İran'ın mezhep temelli bir siyasetle Suriye, Lübnan ve Irak başta olmak üzere Arap ülkelerinin içişlerine karışmasının, sadece buraları daha kırılgan bir hale getirmekle kalmadığını aynı zamanda dış müdahalelere de sebep olduğunu ileri sürmektedir. Bu açıdan Turan ve Hoang'ın (2019, s.79) da açıkladığı üzere Ortadoğu'da emperyalist devletlerce inşa edilen yapay sınırlar, "İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan rekabetin daha mezhepçi ve şiddetli bir şekilde devam etmesine" yol açmıştır.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel güç mücadelesi, doğrudan mezhep kimliği açısından paydaş grupları barındıran devletleri derinden etkilemeye ve kırılgan hale getirmeye günümüzde de devam etmektedir. Bunun en güncel örneğini de Arap Baharı'nın Suriye'ye yansıyan boyutu göstermektedir. Suriye'de karşı cephelerde bulunan İran ve Suudi Arabistan'ın çatışan tarafları mezhepsel aidiyetler bağlamında desteklemeleri, ülkedeki durumun hızla kontrolden çıkmasında önemli rol oynamıştır. Suriye rejiminin; egemenliğini korumak adına Rusya'dan yardım talep etmesi, bu devleti ülke coğrafyasında ve Doğu Akdeniz'de dikkate almayı gerektiren ciddi bir güç haline getirmiştir. Bununla birlikte ABD'nin bölgedeki çıkarları gereği DEAŞ örgütünü ortadan kaldırmak söylemiyle Suriye'ye siyasi ve yer yer askerî müdahaleleri, bölgedeki istikrarsızlığı derinleştirmiştir. Suriye'deki siyasi krizin insani bir felaketle neticelenmesi sonucu milyonlarca insan, dünyanın farklı ülkelerine göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Suriye sorununu hem uluslararası hale getirmiş hem de yabancı devletlerin bölgeyle daha çok uğraşmasını içeren bir kısır döngüye sokmuştur.

Kimliksel çatışmanın bir yansıması olarak 2016'da Şii din adamı Nimr el Nimr'in idam edilmesiyle diplomatik ilişkilerin kesilmesine yol açan gerilimler yaşanmıştır. Aynı yılın Temmuz ayında İran ve P5+1 ile yapılan anlaşmadan sonra bu aktörün ABD'yle ilişkileri nispeten yumuşamaya başlamış, buna karşılık ABD'nin Körfez'deki geleneksel müttefikleriyle arası açılmaya başlamıştır. İran, ABD'yle bölgede çatışma ihtimalini alt seviyelere indirdiği için Körfez bölgesinin yanı sıra Irak, Suriye ve Yemen'de daha rahat hareket edebilme imkânı bulmuştur (Sarı, 2017). ABD'ye yönelik "artan bağımlılığı" çerçevesinde onu "Körfez güvenliğinin oluşturulmasının ayrılmaz bir parçası" olarak gören Suudi Arabistan, bu anlaşmalar sonrası İran'ın nüfuz alanının genişleyeceğinden çekinmiştir (Mabon, 2018, s.744, Koç, 2019). Dolayısıyla Suudi Arabistan, bu süreç sonrası tepkisel olarak Rusya'yla ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir (Koç, 2020a, s.1969).

İsrail ve Suudi Arabistan'ın oldukça tepkisini çeken ABD'nin İran ile ilişkilerini normalleştirme stratejisi, Trump'ın ABD Başkanı seçilmesiyle sonlandırılmıştır. Riyad yönetimi, Washington'a şükranlarını ABD'den milyarlarca dolarlık silah siparişi vererek ve bir dizi altyapı projesi satın alarak göstermeye çalışmıştır. İran'ın Trump dönemi ABD politikasında öncelikli hedef olması ve Tahran'a yaptırımlar uygulanması ise Suudi Arabistan'ı oldukça sevindirmekle birlikte Riyad'ı Washington'a daha bağımlı hale getirmiştir.

2022 yılı itibarıyla Körfez bölgesinde İran ve Yemen öncelikli bir politika izlediği gözlemlenen Biden yönetimi, Trump'tan farklı olarak askerî müdahalenin ancak en son seçenek olabileceği söylemiyle İran'la ilişkilerin, şartlarına uyulduğu takdirde normalleşebileceğini dile getirmiştir. Buna göre 2015'teki Nükleer anlaşmayı yeniden canlandırarak İran'ın uranyum zenginleştirme çabalarını engellemeye çalışmıştır. Ancak Trump'ın yabancı terör örgütleri listesine soktuğu İran yanlısı Husilerin 2021 yılında Biden tarafından çıkarılmaya çalışılması, ayrıca çeşitli silahların Suudi Arabistan'a satışının durdurulması, bölge aktörlerinin geleceği açısından belirsizliği artıracak gelişmeler olmuştur.

7. SONUÇ

Devletlerarası ilişkilerin ve dolayısıyla dış politikanın kimliksel bir içerikle belirlendiği tezinden hareketle Suudi Arabistan ve İran arasındaki gerilimler, kendi tarihsel süreçlerinden etkilenerek günümüze yansımıştır. Kimlik farklılıklarının oluşturduğu kendiliğe tehdit algısı, düşmanlıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Vehhabilik ve Şiilik arasındaki anlayış farklılığı, ötekileşmeye yol açarak bu iki devletin günümüzde birbirlerini düşman olarak algılamalarıyla sonuçlanmıştır. Özellikle Vehhabi ideolojinin mezar ziyaretlerini İslam dışı bir uygulama olarak görmesi, Şiilerin önem verdikleri türbeleri ve mezarların tahrip edilmesiyle sonuçlanmıştır. 1929'da İran ve Necid Krallığı arasında ilişkiler tesis edilmeye çalışılmışsa da Vehhabi ideolojisi, Sasaniler'den günümüze gelen öteki algısını pekiştirmiştir. Bununla birlikte, Soğuk Savaş'ın etkisiyle bu iki aktörün ilişkilerinde Sovyetler gibi dış tehditlere karşı bölge devleti olma kimliği ön plana çıkarılmıştır. Böylece aralarındaki mezhepsel farklılıklar ve sorunlar, nispeten geri planda kalmıştır.

Dış politika tanımımızda da açıkça belirttiğimiz üzere, bir devletin sınırlarının dışına yönelik siyasa süreci, tamamen algılanan çıkarlar doğrultusunda diğer aktör ya da aktörleri etkilemek ve onu yönlendirmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Algılanan çıkarın ise devletin ön plana çıkardığı kimliğe göre yeniden anlam kazandığı, bunun da yeni ötekileri ve tehditleri de somutlaştırdığı varsayımımız, İran ve Suudi Arabistan üzerinden test edilmiştir. Buna göre İran Devrimi sonrası yeni rejim, Velâyeti Fakih anlayışı çerçevesinde Şiilik mezhebine dayalı bir devlet kimliği inşa etmiştir. Wendt'in "boş bir kap" olarak tanımladığı anarşi, Sovyetler Birliği tehdidiyle doldurulduğu için o dönemde bu iki aktörü yakınlaştıran çıkar anlamlandırmaları yapılmıştır. Yeni İran rejimiyle birlikte ortaya çıkan kimlik tanımlaması sonucu farklı bir yapıya göre anlam kazanan anarşinin yarattığı tehdit, yeni ötekilerin belirlenmesiyle sonuçlanmıştır. Yani ilişkilerde mezhepsel kimliğin ön plana

çıkarılması, tehdit algılarını da yenilemiştir. Bu süreçte eski müttefikler İran ve Suudi Arabistan, birbirini yeni tehditler olarak anlamlandırmaya başlamıştır. Küresel bir güç olan ABD'nin Çifte Sütun stratejisindeki eski müttefiki İran'la ilişkileri de karşılıklı düşman algısıyla yeniden şekillenmiştir. Yapılan araştırmada görüldüğü üzere, dış politikaların kimlik temelinde değişen çıkar algısıyla şekillenmesi, hem bölgesel dengeleri hem de uluslararası müttefiklikleri yeniden tanımlamaktadır.

İran-Suudi Arabistan örnek çalışmamızdan çıkardığımız bir diğer sonuç şudur: Bölgesel güç olma iddiasındaki aktörün dış politikasında öne çıkardığı kimlik, hegemonik arzularla hareket eden devletin kimliğiyle onun değerlerini hedef alacak şekilde çatışmamalıdır. Çünkü çıkarlar, aktörlerin kimlikleri çerçevesinde şekillendiği için bunlar arasındaki çatışma, birbirlerinin tehdit olarak algılanmasıyla sonuçlanacaktır. Bu çalışmada da görüldüğü üzere İran, Şah döneminde daha seküler bir duruşla hareket ederken desteklenmiş ancak devrimle gelen iktidar, mezhepsel bir kimlikle dış politika belirleyince ABD'nin kimliksel değerleriyle çatışmaya düşmüştür. Bu açıdan Suudi Arabistan'ın bölgesel güç mücadelesinde mutlak üstün olacağı bir gün gelse bile bu ancak hegemonik aktörün kimliksel varlığını tehdit etmediği sürece kalıcı olabilecektir. Eğer Vehhabi kimliği üzerinden ABD'nin kimlik tanımlamasını oluşturan liberal değerlerini tehdit edecek şekilde davranış benimserse bu devlet, onun bölgesel üstünlüğüne son vermek isteyen küresel bir rakibe dönüşecektir. Diğer bir ifadeyle mutlak bölgesel gücün, ABD'nin terörist saydığı örgütlere doğrudan destek vermek veya kendi inanç değerlerini liberal dünyaya ihraç etmek gibi bir siyasa yürütmesi, güç kaybına uğraması anlamına gelecektir. Bu nedenle bölgesel güç mücadelesinde Suudi Arabistan, güç kaybına uğramamak için hegemonik güçle ilişkilerinde kimliksel bir çatışmaya düşmemelidir. Diğer yandan İran'da daha seküler bir devlet kimliği tanımlayacak yönetim ortaya çıkarsa hem Suudi Arabistan'la aralarındaki ilişkilerin seyri ve bölge dengeleri hem de ABD ile ilişkileri yeniden şekillenecektir. Yani birbirlerinin ön plana çıkaracakları devlet kimliklerinin çatışıp çatışmamasına göre tehdit ve çıkar algıları yeniden anlamlandırılacaktır.

Politikanın özünde diğer aktörü etkileyerek kendi çıkarını gerçekleştirme gayesi bulunmaktadır. Çıkarın kimlik temelinde tanımlanması dikkate alındığında bu gerçek, dış politikanın ve aktörler arası ilişkilerin yönünü de etkilemektedir. Bu çerçevede devletlerin savunduğu kimlik farklılıkları; sadece onların rejimlerini, toplumlarını, dost-düşman algılarını ve dış politikalarını şekillendirmekle kalmamaktadır. Aynı zamanda ortaya çıkardığı rekabet, benzer kimlikleri taşıyan vatandaşlara sahip bölge devletlerindeki çatışmaları da etkilemektedir. 1979 öncesinde İran ve Suudi Arabistan, Ortadoğu'da bölgesel liderlik iddiasında bulunan yapılara karşı ortak hareket eden aktörler olmuşlardır. Devrim sonrasında öne çıkan mezhepsel kimlik çatışması, Ortadoğu'yu bu aktörler arasında önemli bir rekabet alanı yapmıştır. Burada her iki devletin de güvenlik politikalarını azami derecede uygulamasının önemli nedenlerinden birincisi, Devrim ideolojisinin diğer bölge devletlerine ihraç edilme potansiyelidir. Diğeriyse ABD ve Suudi Arabistan'ın İran karşıtlığıdır.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel güç mücadelesini şekillendiren mezhebe dayalı kimlik çatışması, bölgenin geneline yayılmış olan Sünni ve Şiiiler üzerinden sürdürülmüştür. Böylece vekil güçler üzerinden bölgede nüfuzlarını kurabilmeyi ve birbirlerine karşı üstünlük sağlayabilmeyi hedeflemişlerdir. Dolayısıyla İran ve Suudi Arabistan arasındaki kimliksel benzerlik üzerinden yürütülen vekil güçler rekabetinin artması, üçüncü taraf ülkelerin de istikrarsızlaşmasına neden olmuştur. Günümüzde de vekil gruplar arasında sürmekte olan ciddi çatışmalar, bölgesel istikrarın ortadan kalkmasına ve dış müdahalelerin kolaylaşmasına zemin hazırlamaktadır.

Diğer yandan İran ve Suudi Arabistan arasındaki kimliksel çatışma çerçevesinde belirlenen dış politika kararları, aralarındaki çatışma dinamiklerini ve ihtilafı alanları artırmaktadır. Her iki devletin aidiyeti olan mezhepsel reflekslerinin, aralarındaki tarihsel düşmanlığı daha da derinleştirme kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Bu düşmanlık çerçevesindeki güç mücadeleleri, bölgeye yönelik müdahalelerinin artmasıyla sonuçlanmaktadır. İki aktörün bu açıdan şekillenen bölgesel eylemleri, buradaki devletlere, birbirlerine olandan daha çok zarar vermektedir. Bu anlamda Lübnan'da Suudi Arabistan'ın nüfuz kaybına uğrayarak İran'ın Hizbullah ve diğer aktörler üzerinden Beyrut'ta güçlenmesi ve Suudi Arabistan'ın Yemen'deki çıkarlarını koruma ve rejimin bekasını sağlama adına güney komşusuna müdahale etmesi, buralardaki çatışmaları daha da derinleştirmiştir. Diğer yandan Suriye'de iç savaşın devam etmesiyle Irak'ın kırılğan yapısının artması, bu ülkedeki vekil güçlerin İran ve Suudi Arabistan'a daha fazla bağlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum da bu güçlerin bulunduğu ülkeleri, daha zayıf ve korumasız bir hale getirmektedir.

İran ve Suudi Arabistan'ın çatışma alanlarının ortaya çıkardığı boşluk, Ortadoğu'da çıkarları olan süper güçlerin bölgeye daha rahat nüfuz etmesinin önünü açmaktadır. Bu durum, buradaki ülkelerin yabancı güçlere daha fazla bağımlı hale gelmesine de yol açmaktadır. Bu noktada İran ve Suudi Arabistan'ın Güney Doğu Asya ve Kuzey Afrika'da bulunan ülkelerin içerisindeki mezhep kavgalarını devam ettiren müdahaleleri, buralardaki ülkelerin istikrarının zarar görmesine zemin hazırlamaktadır. Buradan hareketle bu makale; yeni bir çalışma konusu olarak çevre bölgelerdeki mezhep kavgalarına yönelik dış müdahalelerin, buradaki toplumlara etkilerinin en güncel veriler üzerinden araştırılmasını ve değerlendirmesini önermektedir.

KAYNAKLAR

- Acar, N. (2019). *Körfez'deki Statükocu Eksende Çatlak Derinleşiyor, Anadolu Ajansı Analiz* <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/korfez-deki-statukocu-eksende-catlak-derinlesiyor/1559518>.
- Akbarzadeh, S. (2020). Iran-Hizbullah proxy relations, Simon Mabon (Ed.). *Sectarianism, proxies & de-dectarianisation: Saudi Arabia, Iran and de-escalation in the Persian Gulf* (s.19-25), SEPAD.
- Al Tahhavi, A. A. (2004). *Al Alaqat as Saudiyya wa Al Iraniyya wa Eseruha Fi Duwal al Khalic al Arabi, 1951-1981*. Riyadh: Maktabateh Abiiqa.

- Altorafi, A. (2012). *Understanding the role of state identity in foreign policy decision-making the rise and demise of Saudi–Iranian rapprochement (1997-2009)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. The London School of Economics And Political Science, London.
- Angrist, M. P. (2013). The making of Middle East politics, Michele Penner Angrist (Ed.). *Politics & society in the contemporary Middle East, 2nd edition*. Colarodo: Lynne Rienner Publishers.
- Arı, T. (2014). *Geçmişten günümüze Ortadoğu: Siyaset, savaş ve diplomasi, 6. baskı*. Bursa: Dora Yayınları.
- Ayhan, V. ve Tür, Ö. (2009). *Lübnan: Savaş, barış, direniş ve Türkiye ile ilişkiler*. Bursa: Dora Yayınları.
- Baczko, A., Dorronsoro, G. ve Quesnay, A. (2017). *Suriye: Bir iç savaşın anatomisi*. (Çev. Ayşe Meral), İstanbul: İletişim Yayınları, 2017
- Başdemir, H. Y. (2013). “Fundamentalizm”, Ömer Çaha ve Bican Şahin (Eds.). *Dünya’da ve Türkiye’de siyasi ideolojiler*. Ankara: Orion Yayıncılık.
- Beşiriyye, H. (2009). İran’da siyasal ideoloji ve toplumsal kimlik. (Çev. Hakkı Uygur), Hamid Ahmedi (Ed.). *İran: Ulusal kimlik inşası* (s. 73-123), İstanbul: Küre Yayınları.
- Bianco, C. (2020). KSA-Iran rivalry: An ansils of Saudi strategic culture. Simon Mabon (Ed.). *Sectarianism, proxies & de-dectarianisation: Saudi Arabia, Iran and de-escalation in the Persian Gulf* (s. 13-18), SEPAD.
- Bingöl, V. (2013). *Ortadoğu satrancında yeni oyun: Sünni-Şii çatışması*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Büyükkara, M. A. (2013). *İhvan’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve Vehhabilik, 3. Baskı*. İstanbul: Rağbet Yayıncılık.
- Cleveland, W. (2008). *Modern Ortadoğu tarihi*. (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Yayınevi: İstanbul.
- Cordesman, A. H. (1987). *Western strategic interests in Saudi Arabia*. Hampshire: Croom Helm.
- Çapar, G. (2020). Dış politika açısından toplumsal, siyasal ve uluslararası boyutlarıyla kimlik ve kültür: Biz ve ötekiler ayrımına kavramsal ve kuramsal bir bakış. Gökhan Çapar (Ed.). *Uluslararası ilişkilerde kimlik perspektifinden dış politika: Biz ve ötekiler* (s. 13-52). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dağı, İ. D. (2002). *Orta Doğu’da İslam ve siyaset, 2. Baskı*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Dahl, R. A. (1957). The concept of power. *Behavioral Science*, 2(3), 201-215.
- Dixon, P. (2017). Beyond sectarianism in the Middle East? Comparative perspectives on group conflict, Frederic Wehrey (Ed.). *Beyond Sunni and Shia: The roots of sectarianism in a changing Middle East* (s. 11-39). New York: Oxford University Press.
- Djalili, M. R. ve Kellner, T. (2017). *100 soruda İran*. (Çev. Reşat Üzmen), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Erdoğan, H. (2008). *Büyük Pers düşüncesinden Zülfikar’ın yumruğuna İran*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Gause, G. (2020). *Saudi Arabia and regional leadership*. Singapoure Middle East Institute. No: 243, <https://mei.nus.edu.sg/publication/insight-243-saudi-arabia-and-regional-leadership/?fbclid=IwAR1kXyn8b6wV7QkJUovkJK44ygJdGTGlrCQu6HbJ6PpD5xfLErvsw67IJoU>

- Goldberg, J. (2018) Saudi crown prince: Iran's supreme leader 'makes Hitler look good, www.theatlantic.com/international/archive/2018/04/mohammed-bin-salman-iran-israel/557036/
- Hadzikadunic, E. (2019). Iran-Saudi ties: Can history project their trajectory?. *Singapore Middle East Institute, National University of Singapore*, 1-22.
- Hammod, A. (2013). Saudi Arabia: Cultivating sectarian spaces. *Gulf analysis*, 5-9.
- Hassan, H. (2017). Ideological roots and political context. Frederic Wehrey (Ed.). *Beyond Sunni and Shia: The roots of sectarianism in a changing Middle East* (s. 39-61). New York: Oxford University Press.
- Huaxia. (2017). *Arab League, GCC mull to freeze Qatar Membership*. http://news.xinhuanet.com/english/2017-06/07/c_136347247.htm
- Hunter, S. (2010). *Iran's foreign policy in the Post Soviet era*. California: ABC Clio.
- Hüseyin, A. (2009). *İran'da devrim ve karşı devrim, 3. baskı*. (Çev. Taha Cevdet), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Iranian Revolution – How is the Islamic revolution connected with the clash of civilizations?*
<https://www.clearias.com/iranian-revolution/>
- Keskin, A. (2008). Şii jeopolitiği ve İran. Mehmet Tuncel (Ed.). *Ortadoğu'da güç savaşları: Hedef neden İran?* (s. 29-66), İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Keynoush, B. (2016). *Saudi Arabia and Iran: Friends or foes?*. London: Palgrave Macmillan.
- Keynoush, B. (2020). Prospects for talks between Iran and Saudi Arabia. Simon Mabon (Ed.). *Sectarianism, proxies & de-sectarianisation: Saudi Arabia, Iran and de-escalation in the Persian Gulf* (s. 33-39), SEPAD.
- Kocatepe, D. (2021). *İran'da kimlik ve siyaset: Belucistan*. Ankara: Akçağ.
- Koç, E. (2019). Bilateral relations of Iran & Saudi Arabia until 1979: Within the context of identity interest analysis. *Turkish studies historical analysis*, 14(3), 627-642. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.36989>
- Koç, E. (2020). *Ortadoğu siyasetinde İran ve Suudi Arabistan ilişkileri: Devlet kimlik, mezhep ve rol*. Bursa: Dora Yayınları.
- Koç, E. (2020a). Rusya'nın Ortadoğu'da taktiksel hamleleri: Rusya ve Suudi Arabistan ilişkileri. *MANAS sosyal araştırmalar dergisi*, 9(3), 1956-1969. <https://doi.org/10.33206/mjss.677335>
- Koç, E. (2020b). İran ve Suudi Arabistan rekabetinin İsrail ve Filistin sorunu üzerinden analizi. *Türkiye Ortadoğu çalışmaları dergisi*, 7(2), 233-263. <https://doi.org/10.26513/tocd.641494>
- Koç, E. (2020c). İran- Lübnan ilişkilerinin kimliksel bağlamda analizi. Gökhan Çapar (Ed.). *Uluslararası ilişkilerde kimlik perspektifinden dış politika: Biz ve ötekiler* (s. 165-184), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Koç, E. (2020d). Küresel terör ve Suudi Arabistan'ın terörle mücadele politikaları. Hasan Acar (Ed.). *Küresel terör ve güvenlik politikaları* (s. 329-348), Ankara: Nobel Yayınları.
- Koç, M. A. (2019). Interpretation of the rise of the crown prince Muhammad bin Salman and Saudi Foreign Policy According to the barakah circle theory. *Journal of Islamic Jerusalem studies*, 19(2), <https://doi.org/165-180>. 10.31456/beytulmakdis.518117

- Kohli, N. (2018). Saudi Arabia and region. Sanjay Singh (Ed.). *West Asia in transition: Volume II* (s. 71-89), Delhi: Institute for Defence Studies.
- Kurşun, Z. (1998). *Necid ve Ahsa'da Osmanlı hakimiyeti: Vehhabi hareketi ve Suud devleti'nin ortaya çıkışı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Litvak, M. (2017). Iran and Saudi Arabia: Religious and strategic rivalry. Joshua Teitelbaum (Ed.). *Saudi Arabia, the Gulf and the new regional landscape* (s. 49-55), No. 133, The Begin – Sadat Center For Strategic Studies, Middle East Security and Policy Studies.
- Mabon, S. (2013). *Saudi Arabia and Iran: Power and rivalry in the Middle East*. New York: I.B. Tauris.
- Mabon, S. (2018). Muting the trumpets of sabotage: Saudi Arabia, the US and the quest to securitize Iran. *British journal of Middle Eastern studies*, 45(5), 742-759. <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1343123>
- Marschall, C. (2003). *Iran's Persian Gulf policy from Khomeini to Khatami*. London: Rotledge Curzon.
- Moghaddam, A. A. (2006). *The international politics of the Persian Gulf*. New York: Routledge.
- Nasuhbeyoğlu, T. (2008). *İslam'da siyasi mezhepler*. 27 Eylül 2014'de http://pusuladernegi.org/wpcontent/uploads/siyasi_mezhebler.pdf adresinden alınmıştır.
- Nelson, C. E. (2018). Revolution and war: Saddam's decision to invade Iran. *Middle East journal*, 72(2), 246-266.
- Niblock, T. (2006). *Saudi Arabia: Power, legitimacy and survival*. New York: Routledge.
- Ostovar, A. (2017). Sectarianism and Iranian foreign policy. Frederic Wehrey (Ed.). *Beyond Sunni and Shia: The roots of sectarianism in a changing Middle East* (s. 87-111), New York: Oxford University Press.
- Partrick, N. (2016). Saudi Arabia and Iraq. Neil Partrick (Ed.). *Saudi Arabian foreign policy: Conflict and cooperation*. London: I.B.Tauris.
- Pehlivan, S. B. (2018). Suudi Arabistan'ın ulusal güvenlik politikaları, Veysel Kurt (Ed.). *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, İstanbul: Seta Yayınları.
- Raouf, H. (2019). Iranian quest for regional hegemony: Motivations, strategies and constrains. *Review of economics and political science*, 4(3), 242-256. <https://doi.org/10.1108/REPS-02->
- Roy, O. (1994). *Siyasal İslam'ın iflası*. (Çev. Cüneyt Akalın), İstanbul: Metis Yayınları.
- Rundell, D. H. (2020). *Vision or mirage: Saudi Arabia at crossroads*. New York: I.B. Taurus.
- Sanyürek, M. B. (2018). Devrim sonrası İran dış politikası. *Akademik sosyal araştırmalar dergisi*, 6(86), Aralık 2018, 198-218. <https://doi.org/10.16992/ASOS.14536>
- Sarı, İ. (2017). *İran'la nükleer anlaşmanın geleceği: Riskler ve fırsatlar*. <https://iramcenter.org/iranla-nukleer-anlasmanin-gelecegi-riskler-ve-tehditler/02.10.2017>
- Sarı, İ. (2019). The United States foreign policy towards Kurds. *Ortadoğu etütleri*, 11(2), 278-299.
- Sariaslan, F. (2019). *Ortadoğu ve Türkiye: Tarih, kriz ve dış politika*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sarıkaya, Y. (2008). *Tarihi ve jeopolitik boyutlarıyla İran'da milliyetçilik*. Ankara: Ötügen Neşriyat.
- Semin, A. (2015). *Irak'ta IŞİD'le mücadelenin başarıya ulaşması mümkün mü?*. BİLGESAM, Analiz/Orta Doğu, No:1208.

- Takeyh, R. (2009). *Guardians of the revolution: Iran and the world in the age of the Ayatollahs*. New York: Oxford University Press.
- Turan, Y. ve Hoang L. N. (2019) Beyond sectarian identity politics within the Middle East: The case of rivalry between Iran and Saudi Arabia. *Akademik incelemeler dergisi*, 14(2), 77-120. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.494934>
- Vassiliev, A. (1998). *The history of Saudi Arabia*. London: Saqi Press.
- Wagner, P. (2002). Identity and selfhood as a problematique, Heidrun Friese (Ed.). *Identities: Time, difference and boundaries* (s. 32-55), New York: Berghahn Books.
- Wehrey, F. (2017). Introduction, Frederic Wehrey (Ed.). *Beyond Sunni and Shia: The roots of sectarianism in a changing Middle East* (s. 1-10), New York: Oxford University Press.
- Weigert, A. J. (1983). Identity: Its emergence within sociological psychology. *Symbolic interaction*, 6(2), 183-206. <https://doi.org/10.1525/si.1983.6.2.183>
- Weldes, J. (1999). *Constructing national interests: The United States and the Cuban Missile Crisis*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International organization*, 46, 391-425.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, A. (2003). Why a world state is inevitable. *European journal of international relations*, 9(4), 491-542. <https://doi.org/10.1177/13540661039400>